

**T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**T. H. MARSHALL'IN SOSYAL YURTTAŞLIK TEORİSİ IŞIĞINDA
YURTTAŞLIK HAKLARI VE TOPLUMSAL EŞİTLİK**

Yüksek Lisans Tezi

Cemrenur SOLAKOĞLU

Ankara – 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**T. H. MARSHALL'IN SOSYAL YURTTAŞLIK TEORİSİ IŞIĞINDA
YURTTAŞLIK HAKLARI VE TOPLUMSAL EŞİTLİK**

Yüksek Lisans Tezi

Cemrenur SOLAKOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bülent ALGAN

Ankara -2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**T. H. MARSHALL'IN SOSYAL YURTTAŞLIK TEORİSİ IŞIĞINDA
YURTTAŞLIK HAKLARI VE TOPLUMSAL EŞİTLİK**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bülent ALGAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Savunması Tarihi

.....

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Bülent Algan danışmanlığında hazırladığım “T. H. Marshall’ın sosyal Yurttaşlık Teorisi Işığında Yurttaşlık Hakları ve Toplumsal Eşitlik (Ankara.2020)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecinde beni sabırla dinleyerek değerli zamanını benimle paylaşan, her ihtiyacım olduğunda bilgisi ve merhametiyle bana rehberlik eden değerli hocam Doç. Dr. Bülent ALGAN'a; lisansüstü eğitim hayatıma katkılarını saymakla bitiremeyeceğim ve bende her zaman daha iyi bir insan olma arzu uyandıran kıymetli hocam Prof. Dr. Türkan YALÇIN'a; bu süreçte bütün sorularımızı sabırla cevaplayan ve yardımlarını esirgemeyen Kamu Hukuku Bölüm Sekreteri Asiye KAYAER'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her güzel kısmının mimarı olan ve ne olursa olsun desteklerini benden esirgemeyen emekçi babama ve fedakar anneme; tez konusunu seçmemde bana yardım eden, azmi, sabrı ve başarılarıyla her zaman örnek teşkil eden abim Özgür'e; her kriz anımda maddi ve manevi olarak yanımda olup yüklerimi hafifleten abim Emre'ye; umutsuzluğa düştüğümde beni yüreklendiren ablam Ayla'ya; bana yaşama sevinci aşılayan yeğenlerim Leyla, Zafer ve Zeynep'e; hep yanımda olan dostlarım Seren ve Osman'a; tez yazım sürecinde sabırla yanımda olan sevgili eşim Ahmet'e ve değerli ailesine; son olarak da evimize sevgi ve huzur getiren Ron'a hayatımda oldukları için şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1
I. YURTTAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ.....	5
A. GENEL OLARAK	5
B. ANTİK YUNAN	6
1. Sparta.....	6
2. Atina.....	7
C. ROMA	12
D. ORTA ÇAĞ.....	15
E. DEVRİMLER ÇAĞI.....	24
1. Genel Olarak	24
2. Westphalia Barışı	25
3. Devrimler Çağı Yurttaşlık Anlayışında Teorik Duraklar.....	25
a. Albay Rainsborough.....	25
b. John Locke.....	26
c. Jean-Jacques Rousseau.....	27
d. Emmanuel Sieyès	28
e. Maximilien Robespierre	29
4. Devrimler	30
a. Amerikan Devrimi.....	30

b. Fransız Devrimi	31
F. ULUS DEVLET	32
II. TOPLUMSAL EŞİTLİK VE KAPİTALİZM-DEMOKRASİ GERİLİMİ.....	36
A. GENEL OLARAK	36
B. CUMHURİYETÇİ VE LİBERAL YURTTAŞLIK ANLAYIŞI	37
C. KAPİTALİZM-DEMOKRASİ GERİLİMİ.....	39
III. THOMAS HUMPREY MARSHALL'IN SOSYAL YURTTAŞLIK	
TEORİSİ.....	41
A. GENEL OLARAK	41
B. THOMAS HUMPREY MARSHALL VE ALFRED MARSHALL	44
C. YURTTAŞLIĞI OLUŞTURAN HAKLAR.....	49
1. Yurttaşlığın Tarihsel Tipolojisi	49
2. Medeni Haklar.....	52
3. Siyasi Haklar	54
4. Sosyal Haklar	55
D. SOSYAL YURTTAŞLIK VE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE ETKİSİ.....	58
E. MARSHALL'IN TEORİSİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	67
1. Genel Olarak	67
2. John Harris ve Maurice Roche	67
3. Michael Lister	68
4. Jytte Klausen	69
5. Bryan S. Turner	69

6.	Anthony Giddens.....	70
7.	Thomas Bottomore.....	71
8.	Feminist Kuram.....	72
9.	Gianfrango Poggi	72
F.	YURTTAŞLIK HAKLARI VE İNSAN HAKLARI.....	73
SONUÇ		77
ÖZET		87
ABSTRACT		88

KISALTMALAR

AÜHFD. : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

ÇKÜSBED. : Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Der. : Derleyen

DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi

Ed. : Editör

m. : madde

MEÜEFD. : Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

M. Ö. : Milattan Önce

M. S. : Milattan Sonra

s. : sayfa

S. : Sayı

T. C. : Türkiye Cumhuriyeti

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Değişimin kaçınılmazlığı Efesli Herakleitos'tan bu yana sayısız kez dile getirilmiş olsa da *“aynı nehirde ikinci kez yıkanılmayacağını”* yurttaşlık kavramı için de söyleyebiliriz. Öyle ki tarih yurttaşlık kavramının sahneye çıktığı ilk günden bugüne birçok yurttaşlık modeline ev sahipliği yapmıştır. Başlangıçta sosyopolitik bir hayvan olduğu için yurttaş olması doğal kabul edilen insan, sonrasında yasal bir varlığa dönüşmüş ve yurttaşlık bireyin devletle arasında bir bağı ifade eder olmuştur. Yurttaşlık yalnızca belirli seçkin bir sınıfın sahip olduğu ve erdemler temelinde tanımlanan bir statüyen zamanla bağlılığı ifade eden ama daha kapsayıcı bir yurttaşlığa dönüşmüştür. Bazıları yurttaşlığın tanımında erdem ve sorumluluğu ön plana koymuş ve ortaya cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı çıkmıştır. Başkaları onu, devletin yurttaşları için var olduğu düşüncesinden yola çıkarak haklar temelinde tanımlamış ve liberal bir yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir. Ancak yurttaşlık ister seçkin bir gruba ait olsun ister toplumun tamamını kapsasın ister cumhuriyetçi ister liberal bir anlayışla tanımlansın, özü itibarıyla ait olduğu kişiye her zaman iki şey sunmuştur: özgürlük ve eşitlik...

Günümüzde yaygın olarak yurttaşlık, *“bir siyasi topluluğa belirli hak ve sorumluluklar temelinde tam olarak üye olma durumu”* şeklinde tanımlanıyorsa da hala yurttaşlık üzerinde tek tip bir kavramsallaştırma yapılabilmiş değildir. Ulusal kimlik veya milliyet temelinde bir tanımlama yapılabildiği gibi, evraklar temelinde, hak ve sorumluluklar temelinde farklı tanımlamalar da yapılabilmektedir. Hak sahibi olarak yurttaşlar, bu çalışmanın merkezinde yer alan Thomas Humprey Marshall tarafından kavramsallaştırılmıştır.

Toplumlar, toplumsal sınıflar ve cinsiyet ayrımları gibi dışlayıcı kurumlar ile toplumsal dayanışmayı güvence altına alma hedefi arasındaki karşıtlıkla yüz yüzedir. Dayanağını ekonomiden alan liberalizm ile alt sınıfların siyasi katılım taleplerine dayanan

demokrasi aynı toplumsal alanda birbirini dışlayan iki farklı iktidar arayışından ibarettir.¹ İngiliz düşünür Marshall bu çelişkiyi giderecek olan kurumun “modern yurttaşlık kavramı” olduğunu savunmuştur. Marshall’ın haklar temelinde kavramsallaştırdığı yurttaşlık kavramı bize yurttaşlık haklarının tarihsel bir tipolojisini sunarken aynı zamanda toplumsal sınıf kavramının yanı sıra gerçekleşen gelişimini de işaret etmektedir. Marshall’a göre yurttaşlık hakları üç farklı tarihsel ekseninde gelişen üç farklı elementten oluşmaktadır: 18. yüzyılda medeni haklar, 19. yüzyılda siyasi haklar ve 20. yüzyılda sosyal haklar. Yurttaşlık, refah ve kapitalizm arasındaki gerilime dikkat çeken Marshall, serbest piyasa ekonomisinin olumsuz sonuçlarının yurttaşlık haklarıyla dengelenebileceğini ifade etmektedir.

Marshall, toplumsal sınıf, refah ve yurttaşlık arasındaki ilişkiyi analiz ederek savaş sonrası toplumlara ilişkin bir yurttaşlık kuramı geliştirmiştir. Marshall’ın çalışması İngiltere’de savaş sonrası toplumsal yeniden yapılanma bağlamında ve devletin hizmetlerinin ulusal refah alanında genişletilmesi için toplumsal bir gerekçelendirme görevi görmüştür.²

Bir toplumu oluşturan bireyler arasında toplumsal eşitliğin sağlanıp sağlanamayacağı geçmişten günümüze birçok sosyal bilimcinin cevap aradığı bir soru olmuştur. Tarih boyunca kusursuz bir toplum oluşturmak için birçok teori ortaya atılmıştır. Ancak söz konusu fikirler ya var olan toplum düzenini tamamen ortadan kaldırıp yeni bir düzen hedeflediğinden ya da insan doğasına aykırı olduğundan pratiğe geçirilmesi imkânsız ütopyalar olarak literatürde yerini almıştır. 1893 yılında İngiltere’de

¹ Bryan S. **TURNER**, “*Citizenship Studies: A General Theory*”, *Citizenship Studies*, C. 1, S. 1, 1997, s. 5.

² Richard **TITMUSS**, *Essays on the Welfare State*, Policy Press, London 2018, s. 27.

doğan İngiliz sosyolog Thomas Humprey Marshall'ın teorisi ise mevcut sınıf eşitsizliklerine gerçekçi bir çözüm arayışını ifade etmektedir. Marshall, gerek toplumsal eşitsizliklerin en azından meşru bir düzeye indirilip indirilemeyeceği üzerine ortaya attığı fikirleri gerekse yurttaşlık haklarının tarihsel bir tipolojisini oluşturmuş olmasıyla hemen her yurttaşlık çalışmasında başvurulana bir kaynak olmayı sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı Marshall'ın teorisini kendisine yöneltilen eleştirilerle birlikte inceleyerek, toplumsal sınıf eşitsizliklerinin ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağı sorusuna bir cevap vermekten çok söz konusu eşitsizliklerin sebepleri ve olası çözümleri hakkında soru işaretleri oluşturmaktır.

Tarihsel bir fenomen olan yurttaşlık kavramının uğradığı değişimler, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi ve yurttaşlığın özünü anlamak bakımından önemli olduğundan, bu çalışma öncelikle yurttaşlığın tarihsel bir analiziyle başlamakta ve Marshall'ın sosyal yurttaşlık teorisine ilişkin teorik bir incelemeyle devam etmektedir.

İlk bölümde yurttaşlığın ortaya çıkışıyla birlikte Antik Yunan'dan Roma'ya, Orta Çağ'dan Devrimler Çağı'na ve ulus devletin oluşumuna değin geçirdiği dönüşümlerin tarihsel analizi yapılırken, tarihsel olayların yanı sıra yurttaşlık kavramının gelişimine katkı sağlayan önemli düşünürlerin teorik bilgi ve tartışmalarına da yer verilmiştir.

Marshall'ın çalışmasında önemli bir yeri olan kapitalizm ve demokrasi gerilimi modern yurttaşlığın oluşumu süreciyle birlikte ayrı bir başlıkta ele alınmıştır.

Çalışmanın merkezini oluşturan Marshall'ın sosyal yurttaşlık ve toplumsal eşitlik üzerine ortaya koyduğu fikirlere ilişkin hem tarihsel hem de teorik bir inceleme yürütölmüştür. Marshall'ın teorisine kavramsal ve kuramsal olarak yöneltilen eleştirilerle devam eden çalışma, küreselleşmenin etkisiyle yurttaşlık haklarına alternatif olarak sunulan insan hakları kavramının toplumsal eşitliği yerine getirmedeki fonksiyonları üzerine ortaya görüşlerle birlikte sona ermektedir.

Çalışmanın yazım sürecinde yapılan bazı kavramsal tercihlerin altını çizmek gerekmektedir. Çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılan “yurttaşlık” ve “vatandaşlık” terimlerinden “yurttaşlık” teriminin tercih edilmesinin sebebi, vatandaşlığın bireyle devlet arasındaki hukuki bağı ifade etmesi ve yurttaşlık kavramının vatandaşlıktan farklı olarak hem siyasi hem de hukuki bir yönünün olmasıdır. Çalışma boyunca kavramsal tutarlılık açısından yalnızca yurttaşlık kavramının kullanılmasına dikkat edilmiştir. Aynı şekilde “ulus” ve “millet” terimleri arasında tercihin ulus teriminden yana kullanılmasının sebebi bu terime daha seküler bir algının yüklenmiş olmasıdır.

Bu çalışmada yurttaşlığın Türkiye bağlamındaki hukuki ve siyasi boyutuna değinilmemiş, küresel ölçekte etki doğuran bu kavramın incelenmesi herhangi bir coğrafya ile sınırlı tutulmamıştır. Ancak, sosyal yurttaşlık teorisinin tarihi arka planıyla birlikte daha iyi anlaşılabilmesi için, İngiliz bir düşünür olan Marshall’ın teorisini geliştirmesinde özel önem arz eden İngiltere’nin üzerinde durulmasında gereklilik bulunmaktadır. Yurttaşlığa ilişkin pozitif düzenlemeleri kapsayan “Vatandaşlık Hukuku” alanı, yurttaşlığı evraklar temelinde inceleyen bir anlayışa sahip olduğundan çalışmanın odağı dışında bırakılmıştır.

I. YURTTAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

A. GENEL OLARAK

Yurttaşlık kavramı ilk ortaya çıktığı günden günümüze dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına göre çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Sosyal bilimlerdeki pek çok kavram gibi çıkış noktası Antik Yunan olarak kabul edilen bu kavram, diğerlerinden farklı olarak Sparta’da ortaya çıkmıştır. Savaşçı özelliğiyle öne çıkan Sparta devleti, literatürde askeri faaliyetlerin her şeyden önemli olduğu bir devlet olarak nitelenmektedir. Bu açıdan siyasi ve felsefi düşünceler tarihine katkısıyla anılmayan bu devletin yurttaşlık kavramının doğuşuna ev sahipliği yapması oldukça ilginçtir.

Sparta ve Atina’da temelleri atılan yurttaşlık, dönüşümüne Roma İmparatorluğu’nun değişken siyasi ortamında devam ederken insan topluluklarını birleştirme misyonunun yüklendiği bir kurum haline gelmiştir. Orta Çağ’da parçalanmış egemenlik anlayışıyla birlikte silikleşen yurttaşlık, varlığını kent devletleri ekseninde devam ettirmiştir. Alt sınıfların hak talepleriyle birlikte devrimler çağına girilmesi yurttaşlık kavramının yeniden yükselmesini sağlamıştır. Ulus devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla yükselişini tamamlayan bu kavram günümüzde hala hukuk, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi birçok sosyal bilim için araştırma ve inceleme konusu olmaktadır. Yurttaşlık kavramının geçirdiği değişimlerin incelenmesi kavramın özünü anlamak bakımından oldukça önemli olduğundan çalışmanın devamında söz konusu tarihsel dönüşümler irdelenecektir.

B. ANTİK YUNAN

1. Sparta

Yurttaşlık fikrinin ortaya çıkış hikayesi bizi ilk olarak Sparta'ya götürür. Sparta toplumu üç sınıftan oluşmaktadır: yönetimi elinde bulunduran ve Sparta'da oturan yurttaşlar yani *Spartiatlar* (Spartalılar), yurttaşlık haklarına tam olarak sahip olmamakla birlikte özgür olan, askeri ve siyasi bakımdan Spartiatlara bağlı *periokioslar* ve köle olarak toprağa bağlı *helotlar*.³

Esasında efsanevi bir kişilik olan ve varlığı Yunan geleneğindeki yaygın inanişaya dayanan Spartalı Lykurgos günümüzde *Lykurgos Yasaları* olarak anılan reformlar sisteminin kurucusu olarak bilinir. Ekonomik ve sosyal alanı düzenleyen bir dizi yenilik dışında Sparta yurttaşlığına şekil veren kişi olarak anılır.⁴

Buna göre bir grup asker seçkinden oluşan ve “*Spartiat*” olarak adlandırılan yurttaşlar, kendilerine “*eşitler*” anlamına gelen “*Homoioi*” kelimesiyle hitap etmekteydiler. Her biri *kleros* olarak adlandırılan kamu arazisinden bir paya sahip olan *Spartiatlar* kendi topraklarının işlenmesi için *helotların* çalışmasına bağımlıdır. Ekonomik anlamda tümüyle köle emeğine bağlı olmak yurttaşlığın bir parçasıdır. Onların asıl görevi devleti korumak ve yönetmektir. Bu bağlamda oldukça disiplinli ve katı bir eğitim programına tabi tutulmaları şarttır. Bu eğitimi bitiren genç erkekler yirmi yaşına

³ Derya ÇİĞİR DİKYOL, “Antik Yunanda Bir Eğitim Modeli: Sparta”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C: 6, S: 2, 2016, s. 192; Oğuz TEKİN, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 71-73.

⁴ Lykurgos'un hayatı ve Lykurgos yasaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için genel olarak bkz. PLUTARKHOS, *Lykurgos'un Hayatı* (Çev. Sebahattin EYÜBOĞLU – Vedat GÜNYOL), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

geldiklerinde üç yüz kadar üyeden oluşan bir karavana⁵ için seçilmiş ve yemek harçlarını ödeyebilir konumda olmak şartıyla yurttaşlar topluluğunun bir parçası olmaya hazır hale gelmektedirler. İyi askerler olarak kendilerini görevlerine adanmış sadakatli yurttaşlar, yasalara tam itaat ve meclise katılımı ile siyasal hizmetlerini tamamlayarak “*arete*”ye yani yurttaşlık erdemine ulaşmış olmaktadır.⁶

Sparta yurttaşlık modelinde yurttaşların eğitiminde oldukça sert yöntemlerin kullanılması, ekonomik anlamda köle emeğine bağımlı olunması ve askerlik hizmetinin yurttaşlık kurumunun asli unsuru olarak sunulması eleştiri konusu olsa da Lykurgos Yasaları ile sonrasında da yurttaşlık kavramının değişmez ilkeleri olarak kabul edilen kuralların ortaya konulduğu göz ardı edilmemelidir: Eşitlik, görev bilinci, siyasal katılım ve sadakat.⁷

2. Atina

Yönümüzü Atina’ya çevirdiğimizde şüphesiz Platon ve ideal devletindeki yurttaşlık anlayışına değinmeden geçemeyiz. Bu ideal devlette yurttaşlar; yöneticiler, koruyanlar ve üreticiler olarak üçe ayrılır. Platon Sparta’daki yurttaşlık sisteminde olduğu

⁵ Lykurgos’a göre yurttaşlar lüks ve zenginlik düşkünü olmamalıydı. Yurttaşların bu zafiyetini ortadan kaldırmak amacıyla getirdiği değişikliklerden biri de yurttaşların bir araya gelerek aynı yemekleri yemesiydi. Yemeklerin ortaklığı ve sadeliği zenginle yoksul arasındaki farkı ortadan kaldırıyor, gösteriş yapılmasına izin vermiyordu. PLUTARKHOS, s. 18-22.

⁶ Derek HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi (Çev. Meral DELİKARA ÜST), İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 15-25. Sparta yurttaşlığı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca genel olarak bkz. PLUTARCH, Plutarch on Sparta (Çev. R. J. A. TALBERT), Penguin Yay., Harmondsworth 1988.

⁷ HEATER, s. 24-26.

gibi askerlerin yani koruyucuların aynı katı ve zor eğitimlerden geçmesi, devlete karşı büyük bir bağlılık içerisinde görevlerini yerine getirmeleri, hiçbir ticaret ya da zanaatle uğraşmaksızın salt devleti korumakla görevli olmaları gerektiğini savunur.⁸ Üretici sınıf meslek sahibi ticaretle uğraşabilen erkekleri kapsamakla birlikte Sparta sisteminin aksine yurttaş olarak kabul edilir. Ancak bu yurttaşlık yönetime katılmanın mümkün olmadığı pasif yurttaşlıktır.⁹

Platon'un yurttaşlık modeli çizdiği bir başka eseri olan *Yasalar*'da daha farklı bir model sunmuştur. Burada da yurttaşlar Sparta'da olduğu gibi ekonomik hayatın dışında olup toprağı işleyen köle sınıfının üretimine bağımlıdır. Ancak Lykurgos'un kurduğu düzenin aksine yurttaşlar arasında eşitlik yoktur ve ekonomik varlıklarına göre sınıflara ayrılmaları söz konusudur. Bu da beraberinde siyasi alanda servetin konuştuğu bir sistemi getirmiştir. Ayrıca önemli görev ve makamlara getirilecek olan kişiler de bu sınıfa göre seçilmektedir.¹⁰ Eserinin birçok yerinde yurttaşlar arasındaki dostluktan ve uyumdan bahseden Platon'a göre yurttaşlık erdemi, yasalara saygı, uyum içerisinde yaşama ve dayanışma temelinde yükselmektedir.¹¹

⁸ **PLATON**, Devlet (Çev. Sebahattin EYÜBOĞLU – M. Ali CİMCOZ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 109-113.

⁹ HEATER, s. 28. Bu bakımdan Platon'un şu sözleri dikkate değerdir: “Çiftçi ve işçi çocukları arasından mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe kimini bekçiliğe yükseltecek; çünkü mayasında demir ya da tunç katışık olanların önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur.” **PLATON**, s. 111.

¹⁰ **PLATON**, Yasalar (Çev. Candan ŞENTUNA – Saffet BABÜR), Pharmakon Yay., Ankara 2019, s. 178-197.

¹¹ HEATER, s. 28.

Platon'un öğrencisi Aristoteles, öğretmeninden farklı olarak ideal bir devlet tasavvuru oluşturmaktan çok halihazırda var olan anayasaları incelemek ve temel niteliklerini saptamakla ilgilenmiştir.

Aristoteles, yurttaşlık kavramına en büyük katkıyı yaptığı kabul edilen eseri *Politika*'da yurttaşın tanımına ilişkin üzerinde herkesçe anlaşılmış genel bir tanım olmadığını belirtir.¹² Ona göre yurttaş olmak insanın doğasından kaynaklanır çünkü insan politik bir hayvandır. Kişi özünde, geliştikçe devlet işlerine katılmak için kendisinde olan potansiyelin arttığı doğal bir katılım mekanizmasına sahiptir. İnsan bu potansiyelini yalnızca Antik Yunan devleti gibi küçük bir şehir devleti içerisinde gerçekleştirebilir.¹³

Yurttaşlık esasında anayasadan anayasaya değişen bir kavram olmasına karşılık, genel anlamda yasama ve yargı sisteminde kendine yer bulma hakkını paylaşan her erkek, kamusal yaşama sırası geldiğinde yöneten ve yönetilen olarak katılan herkes yurttaşdır. Bu nedenle iyi bir yurttaş, yönetmenin olduğu gibi yönetilmenin de bilgi ve kapasitesine sahip olmalıdır. Kural koymayı bildiği gibi kurallara tabi olmayı da bilmelidir. Yurttaşlık erdemi bu iki bakış açısına da hâkim olmakta yatar.¹⁴

Aristoteles'in yurttaş olarak nitelendirdiği seçkin grup için saydığı nitelikler ve bu bireylerden beklediği görev ve davranışlar günümüz yurttaşlık anlayışına çok uygun olmasa da yurttaşlık tarihi bakımından uzunca bir süre önemini korumuş çağdaş düşünce sisteminin temelinde kendine yer bulmuştur.

¹² **ARISTOTELES**, *Politika* (Çev. Özgüç ORHAN), Pinhan Yay., İstanbul 2018, s. 255.

¹³ **ARISTOTELES**, *Politika*, s. 159, 160.

¹⁴ Derek **HEATER**, *Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education*, Manchester University Press, New York 2004, s. 4.

Aristoteles'in *Atinalıların Devleti* adlı eseri, Atina'nın büyük yasa koyucusu Solon'un yurttaşlığa ilişkin reformlarını kapsamlı şekilde anlatması bakımından Atina yurttaşlık sisteminin anlaşılması için önemli bir kaynaktır. Buradan öğrendiğimiz kadarıyla Solon, yurttaşları beş yüz kileliler, atlılar, erler ve işçiler olmak üzere varlıklarına göre dört sınıfa ayırmıştır. İşçi sınıfına kayıtlı olanlar yalnızca meclise ve mahkemelere üye olma hakkına sahipken, diğer üç sınıfı varlık düzeylerine göre önemli görevlere atamıştır.¹⁵ Bu da beraberinde yasal haklara soya göre değil zenginliğe göre sahip olma imkanını getirmiştir. Artık toplumsal sınıflar soyluluk temelinde değil zenginlik temelinde yükselmektedir.

Atinada demokratik yönetimin başlangıcı olarak kabul edilen 6. yüzyılın sonunda *archon* (baş sivil yetkili) Kleisthenes, yurttaşları hem toprağı hem de halkı kapsayan karmaşık gruplara bölmüştür.¹⁶ Amaç daha fazla insanın devletin yönetimini paylaşabilmesi için bir araya getirilmesidir.¹⁷ Böylece otuz ayrı bölgeye ayırdığı toprak parçasını her kabileye üç bölge düşecek şekilde on kabileye dağıtmıştır. Her kabileden seçilen elli kişi, beş yüz kişilik kent meclisini oluşturmaktadır. Sistemin temelinde yurttaşlar yüz otuz dokuz idari bölgeye, "*deme*" ye ayrılmıştır.¹⁸

Perikles, 5. yüzyılın ortalarında, mahkemede jüri hizmeti karşılığında ödeme yapılması sistemiyle, yoksulların da bu yurttaşlık hakkını kullanabilmesini sağlamış, devlet işlerinde yer almayı yurttaşlığın bir gereğı olarak gördüğünü devlet işlerine dahil

¹⁵ **ARISTOTELES**, *Atinalıların Devleti* (Çev. Ari ÇOKONA), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 21.

¹⁶ HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 38, 39.

¹⁷ **ARISTOTELES**, *Atinalıların Devleti*, s. 45.

¹⁸ HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 39, 40.

olmayanların kendi halinde sessiz bir yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Bunun yanında yurttaşlık statüsünü yalnızca babası değil aynı zamanda annesi de Atinalı olan meşru erkek çocuklarla sınırlı tutan bir değişikliğe giderek yurttaş sayısını azaltmıştır.²⁰

Eşitlik ideali, özgürlük ve katılım Atina demokrasisinin temel ilkeleri olarak sayılabilir. Bahsi geçen özgürlük yalnızca Perikles'in "*kişinin kendi kendisinin efendisi ve sahibi olması*" olarak değil aynı zamanda konuşma özgürlüğünü de kapsamaktadır. Yurttaşların bu özgürlüğü aktif şekilde kullanarak güncel konuları tartışmaya ve görevlerini yerine getirmeye azimli olmaları sistem için hayati öneme sahiptir. Var olan sınıf sistemine rağmen bu katılım sayesinde yurttaşlar özgürlüklerini kullanır ve eşitler olarak sistemde yerlerini alırlar. Ancak burada tam yurttaş olmanın erkek olmaktan geçtiğini belirtmekte, Atina'da yaşayan kadın ve çocukların söz konusu eşitlik, özgürlük ve katılım kavramlarının dışında kaldığını ifade etmekte fayda vardır. Sayısı binleri aşan yabancıların ve kölelerin de...²¹

Genç bir erkeğin yurttaşlık statüsünü kazanabilmesi on sekiz yaşına geldiğinde mensup olduğu deme'ye yaptığı yurttaşlık başvurusunun üyeler tarafından kabulüne bağlıdır. Burada gencin gerçekten de olması gereken yaşta ve özgür olup olmadığına; Atinalı anne babadan meşru bir şekilde doğup doğmadığına bakılır. Onay alan erkek,

¹⁹ Mete TUNÇAY, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1, Eski ve Orta Çağlar, Seçilmiş Yazılar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Ankara 1985, s. 26.

²⁰ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 40.

²¹ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 40-43.

askerlik eğitimine dahil olup eğitimi tamamlayınca askerlik hizmetine alınır. Otuz yaşına geldiğinde jüri üyesi olmaya hak kazanır.²²

Tüm yurttaşların doğrudan Meclis toplantılarına katılma hakkı vardır. Her yurttaş merkezî hükümetin mekanizmalarında yer almasa da mensubu olduğu deme'de tıpkı küçük bir polis gibi yurttaşlık pratiğini yerine getirebilmesi mümkündür. Böylece her yurttaş doğrudan yönetim deneyimine sahip olabilmıştır.²³

C. ROMA

Roma yurttaşlığı, Roma'nın zaman içerisinde geçirdiği yönetsel değişikliklerden bağımsız olarak birçok noktada Yunan yurttaşlık modelinden ayrılırken Yunan yurttaşlığının dışlayıcı özelliğinin aksine daha kapsayıcı bir modele evrilmiştir. Felsefi temellerini Stoacılıkta bulan bu kapsayıcılığın en önemli sebeplerinden biri de yeni toprakların fethedilmesiyle birlikte izlenilen yayılmacı politikadır.²⁴

M.Ö. 753. yüzyılda İtalya'nın Palatium tepesinde kurulduğu kabul edilen Roma, başlangıçta soyluluğa dayanan bir toplum biçiminde örgütlenmiş ve yurttaşlık haklarından faydalanan Roma halkı (*populus Romanus*), kabileler (*tribus*), curialar (*fratri*), klanlar (*gens*) olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Klanlar içerisindeki eşitliğin bozulması, toplumu üç sınıfa ayırmıştır: Klan başkanları ve onların soyundan geldiği kabul edilen soylu sınıf *patriciler*, onların himayesindeki *clientler* ve Roma'nın

²² ARISTOTELES, Atinalıların Devleti, s. 84-86; HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 43, 44.

²³ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 47.

²⁴ Filiz KARTAL, “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi”, Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar (Ed. Filiz KARTAL) içinde, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2010, s. 17.

boyunduruğu altına girmiş halklardan oluşan *plebler*.²⁵ Toplumun en ayrıcalıklı sınıfı olan patriciler toplumsal, ekonomik ve dinî bakımdan bağımsız olup devlet yönetimine katılma hakkına sahip tek sınıftır. Ekonomik yönden patricilere bağlı olan clientler özgür olmakla birlikte seçme ve seçilme gibi siyasi haklardan mahrumlardır. Bunların yanında küçük çiftçilik yapan ya da zanaatçı olan plebler de başlangıçta siyasi haklardan faydalanmamakta, asker olamamakta ya da özel hukukta bazı hakları kısıtlanmaktaydı.²⁶ M.Ö. 494 yılında ayrıcalıklı sınıfa karşı verdikleri mücadeleyle kendi meclislerini oluşturmayı başardılar. Böylece çıkarlarının korunması için çeşitli yetkilerle donatıldıkları ve kendilerini temsil edecek kişileri seçtikleri bir kurum yaratılmasıyla Roma'da cumhuriyetin temelleri atılmıştır.²⁷

Roma yurttaşlık tarihi Antik Yunan'ın aksine büyük yasa koyucuların metinleriyle değil sınıf mücadelesiyle kazanılmış bir yurttaşlık statüsüne dayanmaktadır. Peki bu statü sahibine ne gibi haklar ve ödevler yüklemektedir? Roma yurttaşı, Roma politik tarihinin her aşamasında onun bir parçası olan oy hakkı, daha çok üst sınıflar için pratik bir önemi olan seçilme hakkı, ölüm cezalarına karşı temyiz hakkı gibi kamusal hakların yanında diğer yurttaşlarla aile kurma ve ticaret hakkı gibi yurttaş olmayanların sahip olmadığı özel hukuk alanına giren haklara sahiptir.²⁸ Yurttaşın en önemli görevi askerlik hizmetidir. Bunun yanında yolların bakımı ve devletin posta servisi için hayvan

²⁵ Zafer **YILMAZ**, “*Roma Siyasal Düşüncesi*”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI), İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 165-167.

²⁶ Özcan **KARADENİZ ÇELEBİCAN**, *Roma Hukuku*, Yetkin Yay., Ankara 2010, s. 41.

²⁷ Richard **BELLAMY**, *Citizenship: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2008, s. 35, 36.

²⁸ John **CROOK**, *Law and Life of Rome: 90 B.C. – A.D. 212*, Cornell University Press, New York 1984, s. 255.

sağlamak; hangi görevde olursa olsun gerektiğinde muhafız, hakem ya da jüri olmak; yurttaş olmayanların ödediklerine kıyasla çok daha hafif miktarlarda vergi ödemek diğer yükümlülükleri arasındadır.²⁹

Cumhuriyet döneminde Roma yurttaşı olmak bir ayrıcalıktır. Yurttaşlık, Cicero'nun ünlü "*Ben bir Roma yurttaşıyım.*" beyanında olduğu gibi bir gurur ifadesiyken imparatorluk döneminde hakim olan yayılmacı politika sonucu yeni fethedilen toprakları barış ve uyum vaadiyle birleştirmek, sınıfsal çatışmaları yatıştırmak, hukukun egemenliğini artırmak amacıyla kullanılan bir araç haline gelmiştir.³⁰ M.Ö. 381. yüzyılın sonlarına doğru Roma'ya düşman olan Latin kenti Tusculum'a karşı uzlaşmacı bir tavırla tam yurttaşlık hakkının verilmesiyle başlayan bu süreç, M.Ö. 338'de Latin Savaşı'nın sonucunda yedi Latin kentine oy hakkı olmayan ancak bir Romalıyla eşit olarak ticaret ve evlenme hakkı tanıyan bir nevi yarı yurttaşlık statüsü (*civitas sine suffragio*) verilmesiyle devam etmiştir. Bu yeni statü yurttaşlığın kamusal ve özel alandan oluşan iki taraflı bir kavram olarak anlaşılmasına dayanmakta ve yurttaşlığın devleti bir arada tutma aracı olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir. M.S. 212'de *Carecalla Fermanı*yla imparatorluğun tüm özgür bireylerine yurttaşlık hakkı tanınarak Yurttaşlık İtalya sınırlarını aşmıştır.³¹

²⁹ Paul du **PLESSIS**, Borkowski's Textbook on Roman Law, Oxford University Press, New York 2010, s. 100.

³⁰ KARTAL, s. 19.

³¹ Peter N. **REISENBERG**, Citizenship in the Western Tradition : Plato to Rousseau, University of North Carolina Press, 1992, s. 58; Markus **SEHLMAYER**, "*Citizenship*", The Encyclopedia of Ancient History (Ed. Roger S. BAGNALL - Kai BRODERSEN - Craig B. CHAMPION - Andrew ERSKİNE - Sabine R. HUEBNER) içinde, Wiley-Blackwell Press, 2013, s. 1527; HEATER, s. 54-59.

Yunan medeniyetinin katılımcı bir demokrasi yurttaşlığı fikrinin aksine Roma’da yurttaşlık hukukuna dayalı bir toplumun gerçekliği göze çarpmaktadır. Sadakat ve hizmeti ödüllendirmek için kullanılan yurttaşlık üzerine kurulan bir imparatorluk, özgür bireylerin evrensel yurttaşlığı, insanlığın evrensel kardeşliği gibi Stoacı nosyonun etkisiyle yönetilmiştir.³² Sosyal bir hayvan olan ve devlet yönetiminde etkin rol oynayan yurttaş, hukukun koruması altında olan bir bireye, yurttaşlık da hukuki bir statüye dönüşmüştür. Böylece yurttaşlığı hukuki bir statü olarak gören modern anlayışın temelleri Roma’da atılmıştır.³³

İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte yurttaşlık kavramının, Orta Çağ Avrupası’nda silik de olsa nasıl varlığını sürdürdüğünü incelemek bu kavramın tarihsel dönüşümü içerisinde özünü nasıl koruduğunu anlamak bakımından önem arz etmektedir.

D. ORTA ÇAĞ

Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışıyla birlikte başladığı kabul edilen Orta Çağ, üzerinde hâlâ sürmekte olan tartışmalar olsa da feodalite, merkezî iktidarın yokluğu ve Hristiyanlığın kurumsallaştırılmasıyla bağdaştırılır.³⁴ İmparatorluğun çöküşüyle Roma yurttaşlığının da ortadan kalkması ve klasik yurttaşlık geleneğiyle bağdaşmayan Hristiyanlık inancının giderek yayılması, kökleşmesi ve kurumsallaşması, feodal

³² REISENBERG, s. 57.

³³ KARTAL, s. 20, 21.

³⁴ Ayhan YALÇINKAYA, “İlahi Siyaset”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 223.

Üretimin temelini oluşturan “*parsellenmiş egemenlik anlayışı*”³⁵ yurttaşlık kavramının giderek önemini yitirmesine ve yeni bir döneme girmesine neden olmuştur.

Roma’da toplum için hukuki ve geleneksel anlamda son derece önemli olan devlete sadakat ilkesi, Germen krallıklarının kabile örgütlenmesine dayalı şefe bağlılık ve savaşma güdüleri ile uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Romanın zel mülkiyet anlayışına gösterdikleri uyumsa, topluluk üyelerini çevresinde toplamayı başaran şeflerin savaşlardan kazandıkları ganimetleri, kendilerinden sonra altsoylarına geçecek kişisel bir mülk olarak görmelerinden başka bir şey değildir. Bu da söz konusu mlk korumak adına kişisel sadakat ilişkilerini güçlendirmeye, feodalitenin toplumsal ve ekonomik anlamda temelini atılmasına etki etmiştir.³⁶

Devlete sadakatin yerini kişisel sadakatin alması yurttaşlığın kent ölçeğinde bir pratik olarak kalmasına sebep olmuř³⁷ devlet kavramının 13. yüzyıla kadar silikleştiği bu dönemde yurttaşlık teoride ve pratikte silik de olsa varlığını bu şekilde srdrmştir.³⁸

Roma imparatorluğu yıkılmadan önce I. Theodosius tarafından Hristiyanlığın devletin dini haline getirilmesi Roma Kilisesi’nin mutlak stnlğine dayanan hiyerarşik bir idari örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu rgtlenme Roma’nın idari bölünmesine uygun olarak biçimlenmiştir.³⁹ Piskoposlara verilen geniş yetkilerle ortaya

³⁵ Perry **ANDERSON**, *Passage from Antiquity to Feudalism*, Verso Press, London 1974, s. 148.

³⁶ Ayhan **YALÇINKAYA**, “*Orta ağ ve Feodalite: Bitmeyen Tartışma ve Siyasal Düşünce*”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler (Ed. Mehmet Ali AğAOğULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 239, 240.

³⁷ KARTAL, s. 22.

³⁸ HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 68.

³⁹ YALÇINKAYA, “*İlahi Siyaset*”, s. 201.

sivil ve dinî bir yönetim ikiliği çıkmıştır. İmparatorluk yıkıldıktan sonra piskoposlar dinî kimliklerine ek olarak siyasal liderliği de üstlenecek şekilde, himayelerindeki bölgeleri Yunan kent devletlerine benzer şekilde bir arada tutmuşlardır. Bu da yurttaşlığın yerel düzeyde yeniden var oluşu anlamına gelmektedir. Bu kentler geliştikçe ve ekonomik açıdan hareketlendikçe yurttaşlar kilise otoritesinden kurtularak kendi laik kurumlarını oluşturmuşlardır.⁴⁰ Bu kent devletlerinin en önemli özellikleri kendilerine ait hukukları, mahkemeleri ve özerk yönetimleri olmasıdır. Bir yurttaş, kentin yasasına tabi olduğu ve yöneticilerin seçimine katıldığı için yurttaşdır.⁴¹

Her ne kadar yurttaşlığın orta çağdaki silik varlığı Hristiyanlıkla kesişmiş olsa da Hristiyanlık esasında hayat görüşü bakımından yurttaşlıkla bağdaşan bir din değildir. Aziz Augustunus'un "*Tanrı'nın Devleti*" adlı eserinde net olarak görüleceği gibi devlet esasında antik Yunan ve Roma anlayışından farklı olarak özü itibarıyla kötüdür. Yeryüzü Devleti şeytana ve nefsine uyanların devletidir. Çünkü o cennetten düşüşün bir sonucu olarak ihtiyaç haline gelmiştir. Esas olan Tanrı'nın Devleti'dir ve dünyevi devletin aksine asla yok olmayacaktır.⁴² Dolayısıyla bu geçici ve kusurlu dünyevi hayata ait olan yurttaşlık kavramıyla bu dünyaya ait olmayan Hristiyanlık öğretisinin sorunsuzca bir araya gelmesi de kolay olmamıştır.

Hristiyanlıkla yurttaşlık fikrini bir araya getiren kişi Aziz Thomas Aquinas olmuştur. Henüz yirmi yaşındayken Aristoteles'in Batı'da çok da bilinmeyen ve İslami eserlerle Orta Çağ'a ulaşan dünyasıyla tanışan Aquinas, ilerleyen zamanlarda onun

⁴⁰ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 69.

⁴¹ Max **WEBER**, "*Citizenship in Ancient and Medieval Cities*", The Citizenship Debates: a Reader (Ed. Gershon SHAFIR) içinde, University of Minnesota Press, London 1998, s. 44.

⁴² YALÇINKAYA, "*İlahi Siyaset*", s. 218-220.

öğretilerini Hristiyan öğretisiyle entegre etmeye karar vermiştir.⁴³ Tıpkı Aristoteles gibi insanın potansiyelini bir topluluğun parçası olarak gerçekleştirebileceğini, doğası gereği sosyal bir hayvan olduğunu savunan Aquinas, bu bakımdan devletin de aslında doğal bir varlık olduğunu savunmuştur. Dünya hayatı Tanrı'nın iradesinin bir temsiliyse buna siyasal hayat da dahildir. Böylece kişisel otoritenin ön plana çıkmasıyla silikleşen devlet fikrinin yeniden sahneye çıkması söz konusu olmuştur.⁴⁴

1324 yılında Padova'lı Marsilius "*Defensor pacis*" (Barışın Savunusu) adlı eserini yayınlarak yurttaşlık fikrini Hristiyanlıktan ayıran bir teori geliştirmiştir. Esasında papalığın Avrupa barışına temel bir tehdit olduğu fikrinden yola çıkan Marsilius, Kilisenin dünyevi hayattaki otoritesini yok saymıştır. Ona göre, gerçekte Hristiyanlığın vaat ettiği her şey yaşamın sonunu beklemek durumundadır, çünkü tüm o ödüller ve cezalar Tanrı'nın dünyasına aittir. Ancak papazlara verilen askeri, yargısal ve siyasal yetkiler dünyevidir. Dolayısıyla Kilise dünyevi alanda seküler bir güce tabi olmalıdır.⁴⁵ Marsilius, devletle yurttaş arasında doğrudan Tanrı'nın ya da dinin aracılık etmediği bir devlet fikrini savunurken Tanrı'nın rehberliğine ihtiyaç duyan ve ona hesap veren bir yurttaşlık fikrini reddetmiştir.⁴⁶ Aristotelesçi bir bakış açısıyla yurttaşın yasama, yürütme

⁴³ Fergus **KERR**, Thomas Aquinas: A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York 2009, s. 11-14.

⁴⁴ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 70, 71; KARTAL, s. 23.

⁴⁵ Ellen Meiksins **WOOD**, Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Orta Çağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi (Çev. Oya KÖYMEN), Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 228-230.

⁴⁶ Donald G. **TANNENBAUM**-David **SCHULTZ**, Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri (Çev. Fatih DEMİRCİ), Liberte Yay., Ankara 2011, s.161; HEATER, s. 73.

ve yargı fonksiyonlarında yer alarak devlete hizmet eden aktif bir yurttaş olması gerektiğini savunmuştur.⁴⁷

Sassoferratolu Roma hukuku profesörü Bartolus ise Roma hukuku temelinde bir yurttaşlık fikrinin yeniden canlanmasında rol oynamıştır. Diğer teorisyenlerden en önemli farkıysa bu statüye sınırlı da olsa kadınları da dahil etmesidir.⁴⁸

Orta Çağda yurttaşlık üzerine çarpıcı fikirleri olan bu üç düşünürün de İtalyalı olması bir tesadüf değildir. Çünkü Orta Çağ Avrupası'nda yurttaşlığın en fazla geliştiği yer İtalyan kent devletleri olmuştur. Yurttaşlık konusunda İtalya'ya yapılan bu vurgunun sebebi bağımsız siyasi birliklere sahip olmasıdır. Kuzeyde, İngiltere Fransa, Flander ve Rhineland'da siyasi ve ekonomik anlamda büyük şehirler vardı ancak bunlar feodal düzenin bir parçası olarak bağımsız değildir. İtalya kentleri, yurttaşlık faaliyetlerinin mutlaka gerekli olduğu bağımsız siyasi kurumlara sahiptir. Ayrıca Antik çağın ahlaki birikimine dair sahip oldukları tarihsel bilinç, giderek kendi başına bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁹

Zamanla ekonominin hareketlenmesi ve ticaretin gelişmesiyle kendilerini kilise otoritesinden ve seküler lordlardan kurtaran bu kent devletlerinde yurttaş olmak, kırsal-kentsel yaşam ayrımıyla doğrudan ilgilidir. Kırsal bölgelerde yaşayan kimseler görgüsüz olarak nitelendirilmekle birlikte, kentte oturmak uygarca davranmakla özdeşleşiyor ve yurttaş olmanın bir ön koşulu olarak görülmektedir.⁵⁰

⁴⁷ REISENBERG, s. 167.

⁴⁸ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 74.

⁴⁹ REISENBERG, s. 112.

⁵⁰ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 80.

Yurttaş olmanın bir diğer şartı kentte bir mülk edinmiş olmaktır. Bu, bazen uzunca bir süre ikamet etmesi gerekse de bir yabancının dahi kentte bir taşınmaz satın alarak yurttaş olabileceği anlamına gelmektedir. Yurttaş olmak beraberinde vergi ve askerlik hizmeti gibi yükümlülükler de getirmektedir. Yurttaşlar arasından çeşitli seçim yöntemleriyle seçilen kişiler de devleti yönetmek için kurulmuş olan muhtelif meclis ve kurullara seçilmekteydiler. Bu özelliklerinden dolayı Yunan polislerini andıran kent devletlerinde yurtseverlik duygusu ve yurttaşlık gururu önemli bir yere sahip olmuştur.⁵¹

Teori ve pratikte aktif yurttaşlık fikrinin yaşam bulduğu kabul edilen Floransa, yönetsel anlamda değişken ve çalkantılı dönemlerden geçmiş olsa da özgürlüğünü korumak bakımından çoğu İtalyan kent devletinden daha başarılı olmuştur. Seçkin bir yurttaşlık anlayışı olan Floransa’da yalnızca lonca üyeleri yurttaş olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla devlet yönetiminde söz sahibi olanlar yine lonca üyeleridir. Yurtseverlik, aidiyet, sadakat duygularıyla dolup taşan yurttaşlar kendilerini devletin bir parçası olarak görmüşlerdir. 15. yüzyılda cumhuriyetçi kurum ve geleneklerin sallantıda olması nedeniyle yeni yurttaşlık modelleri arayışına giren yurttaşların, Antik Yunan ve Roma klasiklerine yönelmeleri, literatüre Machiavelli gibi önemli Rönesans yazarlarını kazandırmıştır.⁵²

Günümüz bazı düşünürlerine göre yöneticilere olduğu kadar yönetilen yurttaşlara da tavsiyelerde bulunduğu için tıpkı Aristoteles’in Antik yurttaşlığın savunucusu olarak görülmesi gibi Machiavelli de ilk modern yurttaşlık teorisini olarak kabul edilir.⁵³ Eski Roma Cumhuriyeti’nden etkilenen Machiavelli en iyi yönetim biçiminin cumhuriyet

⁵¹ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 81, 82.

⁵² HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 82-86.

⁵³ TANNENBAUM – SCHULTZ, s. 185.

olduğunu ileri sürmüştür. Cumhuriyetle birlikte yurttaşlara, erdemli davranışlarıyla devletin kaderini belirlemek bahşedilmiştir. Söz konusu erdemnin nadirliği böyle bir yönetim idealine ulaşmayı zorlaştırır. Machiavelli'nin burada bahsettiği erdem, devleti iç ve dış saldırılardan korumak için gerekli olan niteliklere sahip olmak, kamu yararını önde tutan bir ruh, dürüstlük ve yurtseverlikle sarmalanmış olmaktır.⁵⁴ Yurttaşlar hukuki ve ahlaki bakımdan eşit oldukları için, yönetici halkın desteğini elinde bulundurmak adına onların erdemleriyle uyumlu olmalıdır. Yurttaşların oluşturduğu ordu güvenilebilecek tek ordudur ve mükemmel yurttaşlığa ancak bu şekilde ulaşılır.⁵⁵

İtalya dışında diğer Avrupa kentlerinde yurttaşlık, kasabaların yerel psikopos, baron veya kraldan bazı muafiyetler elde etmesiyle gelişmeye başlamıştır. Bu gelişim bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Fransa'da kasabalar kendilerini özerk yönetime sahip ve özel orduları olan komünler olarak ilan etmiş ve Yunan polisini andıran yetişkin erkeklerin katıldığı bir meclis tarafından yönetilmiştir. İngiltere'de ise yurttaşlık, kral veya yerel lordun ilan ettiği, bağımsızlığının ve sahip olduğu hakların derecesini belirten bir bildirge ile kazanılmaktaydı. Kişiye bahşedilen bu statü ona büyük yükümlülükler yüklüyor olsa da bu yükümlülüklerle kazanılan özgürlük çok şey ifade etmekteydi.⁵⁶

16. yüzyıl Batı Avrupa'da kralların güçlendiği, yönetici olmaktan çok egemenliğin şahıslarında somutlaştığı mutlak hükmedici güçlere dönüştükleri bir yüzyıl olmuştur. Seçkinler imtiyazlarını giderek kaybederken krallar kaybedilen imtiyazları giderek ellerinde toplamışlardır. Böylece krallar, yalnızca kendilerini bağlayan kurallar aracılığıyla, iktidarını homojen ve kapsamlı bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu

⁵⁴ HEATER, *Citizenship: The Civic Ideal in World History*, s. 26.

⁵⁵ TANNENBAUM – SCHULTZ, s. 183.

⁵⁶ HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 75-79.

şekilde ilk kurumsal devlet yapısı olarak kabul edilebilecek mutlak devlet ortaya çıkmıştır.⁵⁷ İktidarın hiçbir şekilde paylaşılmadığı bu dönemde, devlet yurttaşlardan ve yöneticilerden oluşmamaktadır. Çünkü devlet kralın kendisidir.⁵⁸

Kent devletleri ekseninde varlığını sürdüren yurttaşlık bu yeni koşullara uyum sağlayamamıştır. Bu durumda kent yurttaşlığı pratiğinin devlet yurttaşlığına dönüştürülmesi gerekmiştir. İngiltere ve Fransa gibi iki köklü devlette bile henüz tam bir ulusal bütünleşme söz konusu değildir. Bu da sadakat konusunu ikinci sorun haline getirmektedir. Ayrıca monarşilerde halkın kralın “tebaası” olması ve ona yurttaşlık statüsünün eklenmesinin kralın istikrarına olan etkisi soru işaretidir.⁵⁹

Egemenlik kavramını siyasal düşünce içerisinde kurumsallaştıran ilk siyasi düşünür olarak kabul edilen Fransız hukukçu Jean Bodin’in bu sorunlara bir çözüm sunmuştur: Uyruklüğün yurttaşlıkla bağdaştırılması. Egemenliğin devletin özü olduğunu savunan Bodin’e göre, bir yurttaş bir başkasının egemenliği altında özgür bir öznedir. Dolayısıyla her yurttaş, özgürlüğü itaat ettiği egemen güç tarafından kısıtlandığı için bir uyruktur. Ayrıca Aristoteles’in bir yurttaşın kamu görevinde yer alması, yasama ve yargı süreçlerine katılım sağlaması gerektiği yönündeki düşüncelerini de reddeder. Ona göre kişiyi yurttaş yapan haklar ve görevler değil egemenle arasındaki ilişkidir. Uyruğun gösterdiği itaat karşılığında egemen de ona adalet, yardım, teşvik ve koruma sunmalıdır. Tek bir egemenin gücüne tabi olan yurttaşların tamamı, yurttaşlığı nasıl elde ettikleri ve yasalarda, dil, din ya da ırkta farklılıkları gözetilmeksizin bir topluluk oluşturdıklarını

⁵⁷ Gianfranco **POGGI**, Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği (Çev. Aysun BABACAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s. 58, 59.

⁵⁸ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 90.

⁵⁹ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 91.

ifade ederek yurttaşlığın birleştirici gücünü vurgulamıştır.⁶⁰ Böylece Bodin, yurttaşlığa Fransa'yı birleştirici bir işlev yükleyerek, süregelen farklı sadakat kaynaklarının ona verdiği zararı telafi edecek bir kavram olarak kullanmıştır.⁶¹

İngiliz düşünür Thomas Hobbes, *De Cive*'de Bodin'e benzer şekilde yurttaşın rolünü itaat etmek olarak belirlemiştir. Her yurttaşın egemenliği elinde tutan kişinin uyruğu olduğunu savunmuştur.⁶²

Yurttaşlık kavramının dönüştürülmesi için gösterilen çabalardan biri de onu yalnızca bir görevler bütünü olarak tanımlamak olmuştur. Samuel Pufendorf, yurttaşlık teorisinin tarihinde önemli bir figür olmasa da yurttaşların görev listesini baştan sona sıralaması ve yurttaşların birbirine karşı görevlerine de yer vermesi bakımından dikkate değerdir.⁶³

Gücün tek bir egemenin elinde toplanması ve halka yalnızca itaat etme rolü biçilmesi, halkın isteklerini yansıtacak temsili kurumlara sahip olma ve monarkın keyfi tasarruflarını frenleme arzusu doğurmuştur. Böylece halkın hak talepleriyle birlikte mutlak monarşiden kurtuluşa doğru bir süreçte girilmiştir.

⁶⁰ Jean **BODIN**, *Six Books of the Commonwealth* (Çev. M. J. TOOLEY), Basil Blackwell Oxford Press, Oxford 1955, s. 18-24.

⁶¹ HEATER, *Citizenship: The Civic Ideal in World History*, s. 26-27.

⁶² HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 94.

⁶³ HEATER, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 95-96. Detaylı bilgi için ayrıca genel olarak bkz. Samuel **PUFENDORF**, *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law* (Ed. James TULL), (Çev. Michael SILVERTHORNE), Cambridge University Press, Avon 1991.

E. DEVRİMLER ÇAĞI

1. Genel Olarak

17. yüzyıl, yaşanan toplumsal gelişmeler ve çağın önemli düşünürleri tarafından ortaya konan teorilerle modern yurttaşlığın gelişimi bakımından çok önemli bir çağdır. Örneğin İngiltere’de kral-uyruk ilişkisini devlet- yurttaş ilişkisine dönüştüren temeller bu çağda atılmıştır. İç savaşta monarşiye karşı verilen mücadele, beraberinde medeni hakları getirerek yurttaşlığın bu bağlamda gelişmesini sağlamıştır. ⁶⁴

Devrimlere giden yolda üretilen teorilerin pratiğe geçişi 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Devrimi’yle olmuştur. Yurttaşlar arasında o zamana dek varsayımsal olarak kabul edilen toplum sözleşmelerinin iki farklı yurttaşlık modeline kaynaklık edecek somut birer örneğidir. “*Biz Birleşik Devletler Halkı...*” diye başlayan Amerikan Anayasası ve her türlü egemenliğin temelini ulus olduğunu söyleyen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, kamusalılığın ön plana çıktığı bir topluluğun parçası olarak var olan “siyasi yurttaş” ile hukukun bir öznesi olarak doğal haklara sahip “hukuki yurttaş” ikilemine yol açmıştır. ⁶⁵ Bu ikilem kendisini bireyci bir yaklaşımla yurttaş haklar temelinde bir statü olarak tanımlayan liberal yurttaşlık modeli ile ait olduğu topluluğa karşı görev ve sorumluluk temelinde yükselen, aidiyet kavramının ön planda olduğu cumhuriyetçi yurttaşlık modeli olarak göstermiştir. ⁶⁶

⁶⁴ KARTAL, s. 30

⁶⁵ BELLAMY, s. 42, 43.

⁶⁶ Şenol DURGUN, “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı”, ÇKÜSBED, S. 1, s. 67-71.

17. yüzyılın yurttaşlığın dönüşümü üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak bakımından Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte söz konusu yüzyıla fikirleriyle katkıda bulunan önemli düşünürlerden bahsetmek faydalı olacaktır.

2. Westphalia Barışı

17. yüzyıla yurttaşlık bakımından önem kazandıran faktörlerden biri Westphalia barışıdır. Bu anlaşmayla devlet egemenliği doktrini onaylanmış olup, devlet kavramının uluslararası hukuka kazandırılması yurttaşlığın gelişim sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca kralın mutlak otoritesi sorgulanmaya başlanırken meşru bir alternatif iktidar kaynağı olarak halkın egemenliği hararetli bir tartışma konusu olmuştur. Bir diğer faktörse reform hareketleri sonucu ortaya çıkan dinî hareketlerdir. Hükümetlerin düşmanca politikalarına rağmen insanlar dinî özgürlükleri için mücadele girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır.⁶⁷

3. Devrimler Çağı Yurttaşlık Anlayışında Teorik Duraklar

a. Albay Rainsborough

17. yüzyıl İngilteresi'ne bakıldığında yurttaşlık anlayışında sınıfsal ayrımların belirleyici olduğu görülmektedir. Yalnızca mülk sahipleri oy verme, jüri üyesi olma ve vergi ödeme bakımından tam yurttaş olarak sayılırken, soylular sınıfı aynı zamanda yargıçlar olarak yerel yönetimleri kontrol etmektedir. Bu mülkiyet odaklı yurttaşlık anlayışı 1647'de yapılan Putney görüşmelerinde Albay Rainsborough tarafından sarsılmıştır. İngiltere'de yaşayan her insanın idaresi altında yaşadığı hükümet hakkında söz sahibi olması gerektiğini savunan Rainsborough, hükümetin başlıca amacının kişileri ve mülkiyetleri korumak olduğunu, kendisine karşı bir yasanın uygulanması söz konusu olduğunda şahsının mülkiyetinden daha değerli olduğunu ifade ederek, İngiltere'nin esas

⁶⁷ HEATER, Citizenship: The Civic Ideal in World History, s. 29.

sahibinin mülk sahipleri olduğunu iddia edenlere karşılık kişiye, özel mülkiyetin üzerinde değer veren bir anlayışın önünü açmıştır.⁶⁸ 1679'da *Habeas Corpus* hakkının (kişinin kendisini savunabilmesi için fiziki olarak bir mahkeme önüne getirilmesinin zorunlu olduğuna ilişkin hak) güçlendirilmesiyle tüm yurttaşların hukuk önünde eşit olması sağlanmıştır.⁶⁹ 1689'da Anglikan Kilisesi'ne mensup olmayanlara karşı yapılan ayrımcılığın azaltılması için Hoşgörü Yasası çıkarılmıştır.⁷⁰ Bütün bunlar siyasal ve medeni haklar temelinde yükselen bir yurttaşlık anlayışını beraberinde getirmiştir.

b. John Locke

1690 yılında "*Second Treatise of Civil Government*" i yayınlarak hak kavramını yürütülen tartışmanın merkezine yerleştiren *John Locke*, insanların doğal olarak özgür, eşit ve bağımsız olduğunu savunmuştur.⁷¹ Herkesin yaşamını, özgürlüğünü ve mülkiyetini koruma hakkı olduğu yönündeki ifadesi Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde kendine yer bulacak kadar yankı uyandırmıştır.

Yurttaşlık tartışmalarının başlangıcından beri var olan yurttaşlık ve mülkiyet ilişkisi Locke'ın mülkiyete yaptığı vurguyla tekrar gündeme gelmiştir. Bir yurttaşın mutlaka mülk sahibi olması gerektiği yalnızca Spartialarda ya da Aristoteles'in fikirlerinde değil, yüzyıllar boyunca pek çok yurttaşlık anlayışında kendine yer

⁶⁸ Ellen Meiksins **WOOD**, Özgürlük ve Mülkiyet (Çev. Oya ÖYMEN), Yordam Kitap, İstanbul 2012, s. 299.

⁶⁹ KARTAL, s. 30.

⁷⁰ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 99.

⁷¹ John **LOCKE**, Yönetim üzerine İkinci İnceleme (Çev. Fahri BAKIRCI), Ebabil Yay., Ankara 2012, s. 83, 84.

bulmuştur. Bu anlayışı savunanlara göre belirli bir serveti olmayan kişi kendini kamu hizmetine veremez çünkü boş zamanlarını servet edinebilmek için harcar. Mülkü olan biri olmayana göre rüşvete karşı daha sağlam durabilir ve mülkiyet erdemin bir göstergesidir. 17. yüzyılda İngiltere’de toprak sahipleri ülkenin de sahibi olarak görüldüğünden tam yurttaşlığa layık olanlar da onlardır. Toplumdaki insanlar arasında bu şekilde mülkiyete göre keskin bir ayrıma gidilmesi oluşmakta olan eşit yurttaşlar anlayışına tamamen aykırıdır.⁷²

c. Jean-Jacques Rousseau

Ünlü düşünür Jean-Jacques Rousseau 18. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa’da yayılmaya başlayan eşitlikçi yurttaşlık fikrinin en etkili teorisyenlerinden biridir. Birey ve bireysel haklar temelinde yükselen ve kişinin çıkarlarını her şeyden üstün tutan liberal yurttaşlık anlayışının tam karşısında yer alan Rousseau’ya göre özgürlük yurttaşların birlik olarak görevlerini yerine getirmesiyle elde edilen ve korunan bir şeydir.⁷³

Söz konusu özgürlük anlayışı Rousseau’nun temel kavramlarından biri olan genel iradeyle ilgilidir. Her birey yurttaş olarak egemenin üyesi olmakla topluluğun çıkarlarına en uygun yasalara hep birlikte genel iradeyle ulaşır. Dolayısıyla “*Devlet benim*” anlayışı yerini “*Devlet biziz*” anlayışına bırakmıştır.⁷⁴ Genel iradeye ulaşırken yurttaş olan bireyler, bu iradeye uyarken uyruklardır. Her iki durumda da tamamen özgür ve bağımsız olan bireyler arasındaki eşitliğin sağlanmasını varsayımsal bir toplum sözleşmesine

⁷² HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 103, 104; KARTAL, s. 32.

⁷³ KARTAL, s. 38.

⁷⁴ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, “Jean- Jaques ROUSSEAU: Halk Kendini Yaratıyor”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 590, 591.

dayandıran *Rousseau*, liberal yurttaşlık anlayışının karşısında yer alan yurttaş cumhuriyetçiliği geleneğinden yola çıkarak halk kardeşliğini vurgulamaktadır. Antik Yunan ve Roma Cumhuriyeti'ndeki geleneksel yurtseverlik kavramına göndermelerde bulunan *Rousseau*, yurtseverliği yurttaşlık erdemlerinden biri olarak görmüştür. Bu aslında ulusalcılığın ilkel bir biçimdir.⁷⁵ Yurtseverliğin, yurttaş ve devlet arasındaki ilişkinin yakınlığı ve doğrudanlığı açısından ancak bir Yunan polisini andıran doğduğu şehir Cenevre gibi küçük ölçekli bir devlette gelişebileceğini savunan *Rousseau*'nun, ulus devletlerin gelişmesindeki etkisi oldukça ironiktir.⁷⁶

d. Emmanuel Siey s

Fransız Devrimi'nin fikirsel hazırlığında büyük etkisi olduğu kabul edilen Emmanuel Siey s, ayrıcalıklı sınıfı hedef aldığı *    nc  Sınıf Nedir* adlı eserinde, toplumun birinci ve ikinci sınıfını oluşturan ruhban ve soylu sınıfının dışında kalan köylüleri, işçileri ve burjuvaziyi     nc  bir sınıf olarak nitelemiştir. Ona göre kamu hizmetlerinin bütün meşakkatli işleri     nc  sınıf tarafından yerine getirilirken adı geçen ayrıcalıklı sınıfın bu hizmete hiçbir katkısı yoktur. Bu yüzden şöyle der: *    nc  sınıf nedir? Her şey. Fakat kösteklenmiş ve ezilmiş her şey. Ayrıcalıklı sınıf olmaksızın ne olacaktır? Her şey. Fakat h r ve müreffeh her şey.*⁷⁷

Siey s'e göre ulus, bireysel iradelerin birleşerek bir bütünü oluşturmasıyla meydana gelmiştir. Ulus, bireylerin toplamını aşan üstün bir kavramdır. Devletin oluşabilmesi için bireysel iradeleri aşan herkesçe ortak bir ulus iradesinin belirmesi

⁷⁵ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 106-109.

⁷⁶ REISENBERG, s. 261.

⁷⁷ Emmanuel SIEYES, *    nc  Sınıflar  zerine Bir Deneme* ve *Tiers Etat Nedir* in *Bibliyografyası* ( ev. Süheyp DERB L), AÜHFD, C. 8, S. 1, 1951, s. 150, 151.

gerekmektedir. Egemenlik de ulusal iradeye aittir. Ulusal iradenin ortaya çıkması beraberinde yurttaş getirir. Feodal bağımlılıklardan, tebaa olmaktan kurtulan birey bütünün oluşmasına ve bu bütüne özgü ortak iradeye katılım sağlayarak yurttaş kimliğini kazanmaktadır. Herkes ortak iradede kaynaklanan yasalar önünde bir yurttaş olarak eşittir. Kamusal alanın dışında kalan ve ortak çıkarları ilgilendirmeyen durumlarda kişilerin bireysel iradeleri varlığını sürdürmektedir. Bireyler arasında bu özel alandan kaynaklanan mülkiyet, yetenek, yaş, cinsiyet eşitsizlikleri kamusal eşitsizliğe hâle getirmemektedir.⁷⁸ Sieyès, doğal ve medeni hakları pasif, siyasi hakları aktif yurttaşlık hakları adlandırarak herkesin pasif haklara sahip olduğunu ancak kamusal hayata maddi katkıda bulunmayanların aktif yurttaş olamayacağını ifade etmiştir. Bu görüşleri Ulusal Meclis'te kabul görmüştür ancak aktif yurttaşlığa kabulde mülkiyet ölçütünün kabulüne kapı aralamıştır.⁷⁹

e. Maximilien Robespierre

Fransız Devrimi'nin önemli figürlerinden biri olan Maximilien Robespierre, aktif yurttaş pasif yurttaş ayrımının ve bireylerin servetleri oranında kamu yönetimine katılmasının Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde yer alan eşitlik ilkesine ters düştüğünü savunmuş ancak ne yazık ki oy sistemini demokratikleştirme çabaları sonuç vermemiştir. Ancak 1790'ların başından itibaren hızla demokratikleşen Fransa, cumhuriyetçi yeni bir anayasa hazırlayarak aktif ve pasif yurttaş ayrımını tamamen ortadan kaldırmış, egemen halkın Fransız yurttaşlarının tamamı olduğunu kabul etmiştir.

⁷⁸ AĞAOĞULLARI, Ulus Devlet Ya da Halkın Egemenliği, s. 195-204.

⁷⁹ KARTAL, s. 37; AĞAOĞULLARI, Ulus Devlet Ya da Halkın Egemenliği, s. 203.

4. Devrimler

a. Amerikan Devrimi

16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'deki dini hoşgörüsüzlük ortamı nedeniyle birçok kişinin Kuzey Amerika'ya göçüyle kurulan İngiliz Krallığı idaresindeki Amerikan kolonileri, İngiltere hükümetinin koyduğu vergileri şu ünlü deyişle reddetmişlerdir: *“Temsil olmadan vergilendirme olmaz!”*. İngiliz Anayasası'ndaki Parlamento egemenliği ilkesini tanımayarak egemenliğin halka ait olduğunu savunulmuştur. 1789'da Anayasalarını onaylayarak kurdukları Amerika Birleşik Devleti'nin her bireyi, haklar bildirisinin yayınlanmasıyla İngiliz tebaasından Amerikan yurttaşına dönüşmüştür.⁸⁰

Amerikan Devrimi'ne etki eden düşünceler üzerine yapılan birçok tartışma, okları Machiavelli'nin yurttaş cumhuriyetçiliğine ve Locke'un haklara ilişkin düşüncelerine çevirir. Bildiride yer alan tüm insanların eşitliği ve yaratıcı tarafından devredilmez belirli haklara sahip olduğu yönündeki ifadeden, hakların verilmesi bakımından devletin herhangi bir rolü olmadığı sonucu çıkarılabilirse de bu haklardan, devletin yurttaş haklarına ilişkin tamamlayıcı düzenlemeleri olmaksızın faydalanılamaz. Bu bağlamda Haklar Bildirgesi'nde kendisine yer bulan ifade ve basın özgürlüğü ya da mağduriyetlerin giderilmesi için dilekçe verme hakkı gibi haklar, siyasal açıdan yurttaşlığın temelini oluşturan haklardır.⁸¹

Bazı Amerikan Devrimi tarihçileri, devrimin, kişilerin siyasi karakterlerini tebaadan yurttaş çevirdiğini ve bu ikisi arasındaki farkın çok büyük olduğunu ifade etmiştir. Buna göre *“tebaa”* bir başkasının güdümü altında olmayı ifade ederken *“yurttaşlar”*, özgür insanlardan oluşan ve ortaklaşa egemenliğe sahip insan

⁸⁰ KARTAL, s. 33-35.

⁸¹ HEATER, s. 113-115.

topluluğudur.⁸² Ancak bütün bu vurgulara rağmen söz konusu yurttaşlık anlayışı, tebaanın toplumdaki herkesi kapsamı karşısında özellikle cinsiyet ve ırk bağlamında dışlayıcı bir niteliği haizdir. İdeal yurttaş her zaman beyaz bir erkektir ve özgür siyahi erkekler ancak yaşadığı yerin sakinidir ve asla yönetime katılım sağlayamaz.⁸³

b. Fransız Devrimi

Devrim öncesi Fransa'daki katmanlı toplumsal yapı, ayrıcalıklı ruhban ve soylu sınıfın karşısında toprak sahibi ve özgür olmalarına karşın feodalite ve yüksek vergiler altında ezilen köylülerin; düşük ücretlerden ve yükselen fiyatlardan rahatsız olan emekçi sınıfının; feodalizmin ekonomik gelişmeyi engellediğini düşünen, soylular tarafından küçümsenmekten, yüksek makamlara gelememekten yakınan ve siyasal haklar elde etmek isteyen burjuvazinin hoşnutsuzlukları ile çalkalanmaktaydı.⁸⁴

Fransız Devrimi yurttaşlığı; din, mülk sahipliği, aile ve bölgeden gelen alternatif kimliklerin karşısında tüm Fransızları kapsayan baskın bir kimlik biçimi olarak oluşturulması çabasını ifade etmektedir.⁸⁵ Devrimle birlikte eski rejime ait ayrımcı

⁸² David **RAMSAY**, “*A Dissertation of the Manner of Acquiring the Character and Privileges of a Citizen of the United States*”, 1789, <https://quod.lib.umich.edu/e/evans/N17114.0001.001/1:2?rgn=div1;view=fulltext>. (Erişim Tarihi: 09.12.2019).

⁸³ Douglas **BRADBURN**, “*The Problem of Citizenship in the American Revolution*”, History Compass, C. 8, S. 9, 2010, s. 1098-1100.

⁸⁴ Mehmet Ali **AĞAOĞULLARI**, Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 183-186.

⁸⁵ Michael **WALZER**, “*Citizenship*”, Citizenship: Critical Concepts in Political Science (Ed. Richard BELLAMY – Madeleine KENNEDY MACFOY) içinde, Routledge Press, New York 2014, s. 86.

unvanlar yürürlükten kaldırılarak monarşinin tebaasına yurttaşlık statüsü kazandırılmıştır.⁸⁶ Bu bağlamda 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin önemi büyüktür. Toplumla insan arasındaki ilişkinin düzenlenmesini hedefleyen bu bildirmede, kişinin insan olmasından kaynaklanan haklarıyla yurttaş olarak toplumda kullanacağı hakları birbirini tamamlayan iki unsur olarak ele alınmıştır. İnsan hakları özgürlüklerken, yurttaşlık hakları her yurttaşın toplumun yönetimine katılmasını sağlayan yetkililerdir.⁸⁷ Bu şekilde medeni ve siyasal hakların halk egemenliği temelinde eşitlenmesi, yurttaşlığın hızla yayılmasını sağlamıştır.⁸⁸ Devrimin temel belgesi olarak kabul edilebilecek bildirmede, egemenliğin kaynağının ulus olduğu belirtilirken; yurttaş, ulus, eşitlik, genel irade gibi kavramlara yapılan vurguyla cumhuriyetçi fikirlerin etkisi açıkça görülmektedir.

F. ULUS DEVLET

Fransız Devrimi ve onunla yükselen cumhuriyetçi anlayış Avrupa'da oluşmakta olan ulus devletler için bir model teşkil etmiştir. Merkezi bürokrasilerin gelişmesi, tek tip yerel yönetim birimlerinin oluşturulması, askerlik hizmetinin paralı olmaktan çıkması, vergilendirme ve kamu maliyesi sistemlerinde yapılan reformlar, ulusal kültür yaratımı

⁸⁶ Charles TILLY, *"The Emergence of Citizenship in France and Elsewhere"*, International Review of Social History, C. 40, S. 3, 1995, s. 227.

⁸⁷ Jale CİVELEK, *"1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi"*, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 9, S. 1, 1989, s. 2, 3.

⁸⁸ TILLY, s. 228.

için dile ve eğitime verilen önemin artmasıyla ile ulus devletin sisteminin oluşumu hız kazanmıştır.⁸⁹

Çalışmanın bu noktasında ulus devlet ve ulus kavramlarına ilişkin bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Ulus devlet, kendisinden önce var olan siyasi yapılanmaların teorik ve yapısal evrimi sonucunda oluşmuş bir siyasi iktidar kurumudur. Ulus devletin bünyesinde yer alan kurumsallaşmış siyasi iktidarın meşruiyet temelini ise ulus kavramı oluşturur. Başka bir deyişle ulus devlet, yarattığı zorlamayı, gücünü ulus adına kullandığı gerekçesiyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür.⁹⁰

Ulus kavramının tanımını yapmak ise benimsenen yaklaşıma göre farklılık gösterecektir. Sosyolojik, tarihsel ve hukuki yaklaşımlara göre değişkenlik gösterecek olan ulus tanımı, aynı etnik kökene ve siyasi sadakat bilincine sahip olan insan topluluğu olarak yapılabileceği gibi bir devlete yurttaşlık bağıyla bağlanan insan topluluğu olarak da somutlaşabilir.⁹¹

Ulus ile ilgili yapılacak her tanımda değişmeyecek olan şey birbirlerine birtakım bağlarla bağlı olan insan topluluğu olacaktır. Söz konusu bağların niteliğine göre objektif ve sübjektif ulus anlayışı gelişmiştir. Bir ulusu oluşturan insan birbirlerine ırk, dil, din⁹²

⁸⁹ KARTAL, s. 40.

⁹⁰ Ozan **ERÖZDEN**, Ulus-Devlet, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 70.

⁹¹ ERÖZDEN, s. 5-7.

⁹² Din inanç ve ibadetten oluşur. Her ne kadar inanç unsuru, kişinin açık bir beyanı olmadıkça beş duyumuz ile algılayabileceğimiz maddi nitelikte bir şey olmasa da ibadet gözle görülebilen bir insan fiili olması yönüyle maddi bir unsurdur. Dolayısıyla bireylerin ibadet şekillerine bakılarak hangi dinden ya da mezhepten oldukları anlaşılabilmektedir. Bu nedenle ulusu oluşturan bireyleri

birliği gibi maddi bağlarla bağlanıyorsa objektif ulus anlayışı söz konusudur. Bu bağlarda belirleyici olan ortaklıklardan ziyade farklılıklardır. Sübjektif ulus anlayışında ise ulusu oluşturan bireyler birbirlerine sübjektif bağlarla bağlanırlar. Bu bağlar, geçmiş, amaç, ideal, istikbal gibi duygu ve düşüncelerden oluşan manevi bağlardır. Dolayısıyla bu anlayışa göre ulus, ortak bir geçmişe sahip olan ve gelecekte birlikte yaşama arzusuna sahi olan insan topluluğu olarak tanımlanabilir.⁹³

Benedict Anderson’a göre ulus, kendisine hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir siyasi topluluk, bir cemaattir. Ulus bir hayaldir çünkü ulusu oluşturan bireyler diğer üyeleri bizzat tanımamasına, çoğu hakkında herhangi bir fikre sahip olmamasına rağmen her biri “toplamlarının” hayalini kurmaktadır. Yüz yüze temasın mümkün olduğu ilkel köyler dışında tüm cemaatler hayal edilmiştir. Ancak bu, sınırları olan bir hayaldir. Çünkü hiçbir birey kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez. Ulus kavramı devrimlerin, ilahi temelleri olan hiyerarşik hanedanlık fikrinin meşruiyetini aşındırdığı bir çağda ortaya çıktığından egemen olarak tahayyül edilir. Söz konusu hayalin bir topluluk ya da Anderson’un deyişiyile cemaat olarak hayal edilmesi, var olan fiili eşitsizliklere rağmen her zaman derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlandığının bir göstergesidir.⁹⁴

Ulus devletle birlikte kent pratiğinden çıkıp devletle bağlantılanan yurttaşlık kavramı ise, yine ulus devletle birlikte hak ve statü sahibi olmanın yanında “*aidiyet*”

birbirine bağlayan bağ din ya da mezhep birliği ise objektif ulus anlayışı söz konusudur. Kemal **GÖZLER**, “*Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı*”, Türkiye Günlüğu, S: 64, 2001, s. 110.

⁹³ GÖZLER, s. 109-114.

⁹⁴ Benedict **ANDERSON**, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yay., İstanbul 2015, s. 20-22.

vurgusuyla bağdaştırılmıştır. Bu bağlamda günümüzde yapılan yurttaşlık tanımları kişiye “*hak ve statü bahşetme ve bir devlete aidiyeti belirtme*” temelinde yapılmaktadır.⁹⁵

Ulus devletlerin oluşum süreci beraberinde ulus ve yurttaş kavramlarının siyasi ve kültürel bağlamda birbiriyle çakışıp çakışmadığı sorununu getirmiştir. Yurttaşlığın ulusal kimlikle bağdaşmayacağını söyleyen Habermas ile devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin sağlamlığını yurttaşların birey üstü bir ulus modelinin bir parçası olmalarına, birer yurttaş olarak birbirlerine benzemelerine bağlayan İngiliz siyaset bilimci Graham Wallas arasındaki çelişki yaşanan kavram karmaşasının bir örneğidir.⁹⁶

Aslında bu çelişki, şu soruya verilecek yanıtla çözülebilir: Bir ulus siyasi kriterlerle mi yoksa kültürel kriterlerle mi tanımlanır? Cevap siyasi ise, bu aslında *Sieyès*’in kuramındaki gibi ulusun yasa önünde eşit bireylerden meydana gelen bir bütün olarak tanımlanması durumudur ve yurttaşlıkla ulus kavramının örtüştüğü kabul edilebilir.⁹⁷

Ulus kavramı kültürel bir ortaklığı ifade ettiğinde, onu, haklar, görevler ve devlete aidiyet temelinde hukuki ve siyasi bir kimlik olan yurttaşlıkla bağdaştırmak ancak ulus devletlerin yaptığı politik bir tercih olarak görülebilir. Ulus devletlerin “yeni” ve “tarihsel” oldukları yaygın olarak kabul edilmesine rağmen ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığı ve sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediği inancı bu politik tercihin bir yansımasıdır.⁹⁸ Günümüz dünyasında birçok devlet farklı kültürel bağları olan

⁹⁵ Mehmet GÜNGÖR, “*Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü*”, MEÜFD, C. 12, S. 2, 2017, s. 442.

⁹⁶ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 133, 134.

⁹⁷ HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 134, 135.

⁹⁸ ANDERSON, s. 25.

insanlardan oluşmaktadır. Her ne kadar milliyetçiliğin sahip olduğu aidiyet duygusu ile yurttaşlık milliyetçiliğin kültürel kimliğine entegre edilmiş olsa da gittikçe artan uluslararası göç olgusunun karşısında kültürel olarak farklı bir topluluğa ait olan insanların başka ülkelerin yurttaşı olabildiğini görebilmekteyiz.

II. TOPLUMSAL EŞİTLİK VE KAPİTALİZM-DEMOKRASİ GERİLİMİ

A. GENEL OLARAK

Öğretide moderniteye geçişi belirleyen dört devrimden bahsedilir: Newton ile başlayan bilimsel devrim, toplumun merkezinde dinin yer aldığı yönündeki görüşten sıyrılarak insanı tüm araştırmaların merkezine oturtan kültürel devrim, emek sürecinin üretici insandan makineye geçtiği endüstriyel devrim ve modern demokrasinin sırasıyla İngiltere, Amerika ve Fransa’da belirişiyle damgalanan siyasal devrim.⁹⁹

Siyasal devrimle birlikte iktidarın kaynağında belirgin bir değişim yaşanmıştır. Artık iktidarın kaynağı karizmatik bir lider ya da Tanrı’dan değil, halktan gelmektedir. Dolayısıyla iktidar meşruiyetini gelenekten ya da soyluluktan değil ulus haline gelen halktan alır. Otoritenin ulusa içkinliği farklı şekillerde ortaya çıksa da siyasi teorilerin amacı iktidarın demokratik biçimini akılda temellendirmek olmuştur.¹⁰⁰

Moderniteyle birlikte demokrasi diğer yönetim biçimleri arasından sıyrılıp devletin tek rasyonel biçimi haline gelmiştir. Diğer yandan toplumun iyiliğini sağlamanın yolunun bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmalarına izin vermekten geçtiği fikri üzerinde yükselen liberal inanç, kapitalizmin kar peşinde koşan kişiler arasındaki özel

⁹⁹ Abel JEANNIERE, “*Modernite Nedir?*” (Çev. Nilgün TUTAL), *Modernite versus Postmodernite* (Der. Mehmet KÜÇÜK) içinde, Say Yay., İstanbul 2011, s. 111-120.

¹⁰⁰ JEANNIERE, s. 116, 117.

ilişkilere dayanan ekonomik teorisinde ifadesini bulmuştur.¹⁰¹ Konuya toplumsal eşitlik penceresinden bakıldığında demokrasi ve kapitalizm arasında birtakım gerilimlerin mevcut olduğu görülecektir.

Söz konusu gerilimleri modern yurttaşlık perspektifinden daha iyi anlamak adına uzun bir geçmişe sahip olan iki yurttaşlık anlayışına odaklanmak yerinde olacaktır.

B. CUMHURİYETÇİ VE LİBERAL YURTTAŞLIK ANLAYIŞI

Hem Devrimler Çağı öncesinde gelişen teorik kuramlar hem de Amerikan ve Fransız Devrimi ile gerçekleştirilen pratikler iki farklı yurttaşlık teorisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır: haklar ve özgürlükler temelinde yükselen liberal yurttaşlık anlayışı ve görev ve sorumluluk bilinciyle donatılmış, aidiyet kavramının ön plana çıktığı cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı.

Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı antik dönemlere uzanmasına ve bu nedenle daha uzun ömürlü olmasına rağmen geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca liberal anlayış daha baskın olmuştur. Cumhuriyetçi anlayışa göre bireye karşı daha az talepkar olan liberal yurttaşlıkta, bireyin devletle olan bağı daha zayıftır ve devletin yurttaşın hayatına olabildiğince az müdahale etmesi temelinde kuruludur.¹⁰²

Devrimci hareketlerin yükselişi ve sözleşmecî doğal haklar teorisi arasındaki iş birliğinin bir ürünü olan liberal yurttaşlık modelinde İngiltere'nin rolü oldukça önemlidir.

¹⁰¹ Fatmagül **BERKTAY**, “*Liberalizm: Tek bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (Der. H. Birsen ÖRS), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 59.

¹⁰² Derek **HEATER**, *What is Citizenship?*, Polity Press, Cambridge 2008, s. 4.

Her ne kadar yurttaşlığı sosyo-politik yapının temeline oturtan Fransız Devrimi olsa da monarşi-tebaa ilişkisinin devlet-yurttaş ilişkisine dönüşümünün temellerini atan İngiliz tecrübesidir. İngiliz İç Savaşı ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, John Locke’ın siyaset kuramı, Amerikan kolonilerinin bağımsızlıklarını kazanarak Amerika Birleşik Devletleri’ne dönüşmesi liberal yurttaşlık teorisi ve yurttaşlık hakları açısından kritik öneme sahiptir ve günümüz liberal yurttaşlık anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁰³

Bu yurttaşlık anlayışının çekirdeği bireylerin içsel bir parçası olan “*statü*”dür.¹⁰⁴ Bu statü bireylerin kişisel çıkarlarından arınmalarını gerektirmez. Hiçbir yurttaş vergi ödeme gibi minimum ödevler ve diğer yurttaşlara saygı göstermenin ötesinde vazifeler yüklenmez. Eğer bu yönde bir eğilimi yoksa kamu hayatına katılımı zorunlu tutulmaz.¹⁰⁵ Devletin yurttaşın özel yaşantısına ancak sınırlı olarak müdahalesi söz beklenmektedir. Eğer devlet bu konudaki sınırlı gücünü aşar ve yurttaşların hayatlarına, yaşam tarzlarına zarar verecek şekilde müdahale ederse ya da aksine yurttaşların hakları üzerindeki koruyucu işlevini yerine getiremezse, tüm yurttaşlar kişisel işlerinden kafalarını kaldırıp isyan etme hakkına sahiptir. (Tıpkı Amerikan kolonilerinin 1776’da yaptığı gibi...)¹⁰⁶

Kişisel çıkarların ortak iradede önemli olduğu liberal yurttaşlık anlayışında, bireylerin bireysel servet artışıdaki bağımsızlıklarına ilişkin vurgu, bu anlayışın kapitalizmle ilişkilendirilmesine neden olmuştur.

¹⁰³ HEATER, What is Citizenship?, s. 4, 5.

¹⁰⁴ Adrian **OLDFIELD**, “*Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?*”, Vatandaşlığın Dönüşümü (Ed. Ayşe KADIOĞLU) içinde, Metis Yay., İstanbul 2006, s. 96.

¹⁰⁵ OLDFIELD, s. 96.

¹⁰⁶ HEATER, What is Citizenship?, s. 4.

C. KAPİTALİZM-DEMOKRASİ GERİLİMİ

Her ne kadar modern yurttaşlık modelinin evriminin kapitalist piyasa ekonomisi ve beraberinde giderek artan bir güçle ortaya çıkan burjuvazi sınıfı olmaksızın mümkün olmayacağını kesin olarak söyleyemesek de devrimlerle birlikte kabul edilen hukuki ve siyasi haklar için yapılan mücadeleye hukukçu egemen bir profesyonel sınıf kadar girişimci kapitalistler de öncülük etmişlerdir. Bununla birlikte feodal yapının çözülmesi ve serbest piyasa ekonomisi tarafından ortadan kalkması liberal yurttaşlık modelinin ortaya çıkmasına yardımcı olan değişiklikleri sunmuştur. Bu değişiklikler üç şekilde tanımlanabilir:¹⁰⁷

1. Kapitalizm öncesinde toplum köle-efendi, tebaa-kral arasındaki ilişki gibi kişisel itaate dayanırken kapitalizmde tam tersine temel dayanak bireysel girişimdir. Benzer şekilde yurttaşlık da birey haklarının bir ürünüdür.

2. Feodal yapıda toplumsal hiyerarşi söz konusuyken kapitalizmde toplumsal akışkanlık söz konusudur. Düşük sınıf-orta sınıf gibi sınıf ayrılıkları mevcuttur ancak bu kast katılığında bir ayrım değildir. Bireysel girişim, sınıflar arasındaki ayrımın geçirgen olmasını gerektirir. Bu değişiklik yurttaşlıkta statü eşitliğiyle sonuçlanmıştır.

3. Feodal yapının parçalı yapısıyla birlikte yerel gümrük sınırları, ağırlık ve hacme ilişkin farklı ölçü birimlerinin kullanılması, piyasalara açık ve özgür erişimi güçleştirerek kapitalizmin önünde bir engel teşkil ederken, kapitalizm için gerekli olan ulus-devlet bütünleşmesiyle birlikte yurttaşlık da ulusal bir kimliğe dönüşmüştür. Böylece modern yurttaşlığın gelişmesinin önündeki engeller ortadan kalkmıştır.

Hiyerarşik bir toplumsal yapıdan eşitlikçi bir toplumsal yapıya geçilmesiyle yurttaşlık hakları demokratikleşmiştir. Literatürde kapitalizmin yarattığı bu değişikliğin

¹⁰⁷ HEATER, What is Citizenship?, s. 5, 6.

demokrasinin yükselişine zemin hazırladığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Tarihsel olarak kapitalizm ve demokratik değerlerin gelişmesi arasında bir ilinti olduğu düşünülür ve her iki terim de liberalizme içkin olarak kabul edilir. Her ikisi de bireyin kendisini gerçekleştirebilme kapasitesine, bireysel çıkarlara ve bireysel katılıma yaptığı vurguyla birbiriyle uyumlu olduğu ifade edilir.¹⁰⁸ Ancak iki terimin arasındaki ilişki bundan ibaret değildir. Burada demokrasi ve kapitalizmin toplumsal eşitlik bağlamındaki gelişimine dikkat çekmek gerekir. Eşitlik, özgürlük ve yurttaşlık haklarının tanınması yoluyla her yurttaş kapsayan demokrasi, ekonomik sermayenin eşitsiz dağılımından kaynaklanan ekonomik eşitsizliğin kaynağı olan kapitalizm ilişkisi her zaman olumlu yönde olmamıştır. Hiyerarşik toplum yapısındaki statülerden kaynaklanan eşitsizlikler yerini emekçi sınıfını “*özgür insanlar*” olarak tanımlayan serbest piyasa ekonomisinin neden olduğu fiilî ekonomik eşitsizliğe bırakmıştır.¹⁰⁹

Demokrasiyle birlikte yurttaşlık, eşit statüye sahip yurttaşlardan oluşan bir devlet modeli sunarken, kapitalizm bu eşitlikçi politik yapıyı ekonomik ilişkilere öncelik vererek zayıflatmaktadır. Zengin girişimcileri toplumdan ayırarak, geriye kalanlarla aralarında oluşan ekonomik uçurumu bireysel girişimin liberal değerleriyle örterek görmezden gelmektedir. Meydana gelen bu çatışmada devletin rolü devreye girer. Yurttaşlarını koruma yükümlülüğüyle donatılmış devlet, kapitalizmin yararını maksimize etme özgürlüğüne ve piyasalara hukuki düzenlemeler aracılığıyla yurttaş yararına müdahalelerde bulunmaktadır. Alınan vergilerle yurttaş kitlelerine refah ve eğitim hizmetlerini finanse etmektedir. Böylece özellikle 20. yüzyılla birlikte hukuki ve siyasi

¹⁰⁸ Sarah **LEWIS**, “*Are Democracy and Capitalism Incompatible?*”, Student Economic Review, C. 17, 2003, s. 41-48.

¹⁰⁹ Bryan S. **TURNER**, *Citizenship and Capitalism: The Debate Over Reformism*, Routledge Press, Oxon 2015, s. 136.

haklar gibi sosyal hakları da somutlaştırma uğraşı içinde özellikle sağlık ve sosyal güvenliğe ilişkin harcamalar artmıştır.¹¹⁰

Yurttaşlığın önemli sosyal haklarla donatılması kapitalizme bir meydan okuma olmuştur.¹¹¹ Thomas Humprey Marshall, daha sonra “*Citizenship and Social Class*” ismiyle basılacak olan Cambridge Üniversitesi’ndeki ünlü konuşmasında, kapitalist sınıf sistemiyle yurttaşlık arasında bir savaşın olduğunu söyleyerek aynı sonuca ulaşmış ve yurttaşlığı kapitalizmin sebep olduğu eşitsizliklere merhem olacak bir kurum olarak kavramsallaştırmıştır.

III. THOMAS HUMPREY MARSHALL’IN SOSYAL YURTTAŞLIK TEORİSİ

A. GENEL OLARAK

Thomas Humprey Marshall, 1949 yılında Cambridge Üniversitesi’nde Alfred Marshall adına düzenlenen bir toplantıda, sonrasında “*Citizenship and Social Class*”¹¹² adıyla yayınlanacak olan bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, günümüz yurttaşlık çalışmalarının hemen hepsinin atıfta bulunduğu bir yurttaşlık hakları teorisini

¹¹⁰ HEATER, What is Citizenship?, s. 7-8.

¹¹¹ Bryan Turner’ın ifadesiyle: “*Batı kapitalizminin toplumları esasında çelişkilidir ve serbest piyasa ekonomisinden kaynaklanan eşitliklerle yurttaşlık arasında dinamik bir ilişki söz konusudur. Kapitalizmin dinamik özelliği tam olarak sosyal yurttaşlık alanında verdiği mücadele gibi politika ve ekonomi arasındaki çelişkidir.*” TURNER, s. 12.

¹¹² T. H. MARSHALL, *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge University Press, London 1950.

içermekteydi. Marshall literatürde pek çok açıdan eleştirilmiş olsa da “*Citizenship and Social Class*” modern yurttaşlık çalışmalarının kurucu belgesi olarak görülmüştür.¹¹³

1949 yılındaki konuşmasında Marshall, II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin haklara dayalı kapalı bir sosyal refah sistemi geliştirdiğini iddia etmiştir. Bu sistemi de “sosyal yurttaşlık” olarak adlandırmıştır. Söz konusu sistemin kapalı bir sistem olmasının sebebi, yalnızca İngiliz yurttaşlarına sosyal refah temin etmesi, haklara dayalı bir sistem olması, sosyal hizmetleri İngilizlere yurttaşlık hakları olarak sunması anlamına gelmektedir. Bir İngiliz pasaportu, sahibine barınma, eğitim, sağlık ve daha fazlasını içeren bir dizi hizmete sahip olma hakkı kazandırmaktadır. Bunlar insan hakları değil, yurttaşlara İngiliz toplumunun tam olarak bir parçası olma vaadini veren sosyal haklardır.¹¹⁴

Marshall’ın analizine geçmeden önce, teorisini geliştirdiği süreçte İngiltere’de neler olduğuna bakmak gerekir. Savaş sonrasında dünya genelinde kamu hizmetlerine ilişkin ciddi bir artış meydana gelmiş ve devlet kaynaklı hizmetler, gelişmiş devletlerin birçoğunda bir norm haline gelmeye başlamıştır. Geçmişte bu hizmetler çoğunlukla yardım kurumlarınca gerçekleştirilirken bu servisleri alan yoksul kişiler yurttaş olmaktan ziyade bir nevi dilenci olarak damgalanmışlardır.¹¹⁵ Refah devleti politikalarının II. Dünya Savaşı’ndan sonra bu denli yaygınlaşmasının sebeplerinden biri, savaş için sarf

¹¹³ Dann **HOXEY**, “*Debating the Ghost of Marshall: a Critique of Citizenship*”, *Citizenship Studies*, C. 15, S. 6-7, 2011, s. 915; Bryan S. **TURNER**, “*T. H. Marshall, Social Rights and English National Identity*”, *Citizenship Studies*, C. 3, S.1, 2009, s. 65.

¹¹⁴ Ben **REVI**, “*T. H. Marshall and His Critics: Reappraising ‘Social Citizenship’ in the 21st Century*”, *Citizenship Studies*, C. 18, S. 3-4, s. 452.

¹¹⁵ REVI, s. 453.

edilen çabaların sonucunda meydana gelen ekonomik ve sosyal problemlerin çözümlenmesinde devlet müdahalesinin artış göstermesidir. Savaş sonrasında yeniden yapılanma çalışmaları devlet planlamalarını merkezî olarak güçlendirmiştir. İngiltere’de de Batı Avrupa’nın geri kalanı gibi savaşın verdiği zararlardan sonra sosyal ve ekonomik iyileşmenin devlet kurumlarının koordine çalışmasıyla giderileceği düşüncesi hâkim olmuştur.¹¹⁶

1911 yılında İngiltere’de yaşlılık aylığı ve hastalık, işsizlik ve yaralanmalara karşı zorunlu sigorta gibi sosyal hizmetler geliştirilmiştir. Kısmen de olsa işçilerin baskılarıyla oluşturulan bu hizmetler esasında işçilerin verimini artırma amacı taşımıştır. Dolayısıyla seçkinler tarafından gündeme getirilen sosyal reformların asıl gayesi verimlilik ve çalışma isteğini artırarak “insan sermayesine” yatırım yapmaktır.¹¹⁷

İngiltere’de devlet kaynaklı sosyal güvenliğin kendine yer edindiği ilk çalışma Marshall’ın da esinlendiği 1942 tarihli “*Social Insurance and Allied Services*” adlı çalışmadır. William Beveridge tarafından II. Dünya Savaşı devam ederken kaleme alınan rapor günümüzde “*Beveridge Raporu*” olarak da bilinmektedir. Beveridge burada ulusal bir asgari geçim düzeyi belirlenmesi gerektiğine değinmektedir.¹¹⁸ Sosyal güvenliğin toplumdaki herkese yayılması ilkesinden hareketle yoksulluğun ortadan

¹¹⁶ Clement **MACINTYRE**, “*The Stakeholder Society and the Welfare State: Forward to the Past!*”, Contemporary Politics, C. 5, S. 2, 1999, s. 127.

¹¹⁷ Roy **HAY**, “*Employers and Social Policy in Britain: The Evolution of Welfare Legislation, 1905-14*”, Social History, C. 2, S. 4, 1977, s. 435-455.

¹¹⁸ Jytte **KLAUSEN**, “*Social Rights Advocacy and State Building: T. H. Marshall in the Hands of Social Reformers*”, World Politics, C. 47, S. 2, 1995, s. 246.

kaldırılabilirliğini savunmuştur. Söz konusu hizmeti de bir yurttaşlık hakkı olarak değerlendirmiştir.¹¹⁹

Marshall, teorisini bir siyaset teorisyeninden ziyade, öncelikli olarak sosyal hakların sosyolojisiyle ilgilenen bir sosyolog olarak geliştirmiştir. Bu bakımdan sosyal yurttaşlığı siyasi bir topluluğa üye olan bireylerin kimliklerini tanımlayan ve böylece üyeliğin çıkar ve ayrıcalıklarına erişimi düzenleyen bir hak ve yükümlülükler demeti olarak tanımlayabiliriz. Böylece sosyal yurttaşlığın üyelik, mükafat, kimlik, ödev ve sorumluluklara ilişkin erdemler temelinde kurulduğunu söyleyebiliriz.¹²⁰

B. THOMAS HUMPREY MARSHALL VE ALFRED MARSHALL

Marshall'ın 1949 yılında yaptığı konuşmanın hareket noktası Alfred Marshall'ın 1873 yılında Cambridge Reform Kulübü'nde işçi sınıfının geleceği hususunda sunduğu bildiri idi. Marshall'a göre, sonrasında "*The Future of the Working Classes*"¹²¹ adıyla yayınlanan bu bildiri bir ekonomist tarafından yapılmış olsa da yurttaşlığın eşitliği ile sınıfların eşitsizliği arasındaki ilişkiye dair sosyolojik bir hipotezi içermekteydi.¹²²

¹¹⁹ REVI, s. 454.

¹²⁰ TURNER, "*T. H. Marshall, Social Rights and English National Identity*", s. 66.

¹²¹ Alfred **MARSHALL**, "*The Future Of The Working Classes*", Memories of Alfred Marshall (Ed. A. C. PIGOU) içinde, Macmillian Press, London 1925.

¹²² Engin F. **ISIN**-Patricia K. **WOOD**, *Citizenship and Identity*, Sage Publications, Thousandbridge 1999, s. 25.

Alfred Marshall'ın esas sorusu sınıf hareketliliğinin ne kadar gerçek ve sınırının nereye kadar olduğudur. Ona göre sınıf eşitsizliği hiçbir zaman aşılamayacaktı ancak herkesin birer centilmen olana dek gelişmeyi sürdürmesi mümkündür.¹²³

Birinin işçi sınıfına dahil olup olmadığı, çalışan kişiden çok o kişinin yaptığı işe göre belirlenmektedir. Yani kişinin yaptığı iş onun kültürüne katkıda bulunmuyor, karakterine incelik katmıyor tersine onu kaba ve sert olmaya sevk ediyorsa, onun işçi sınıfından olduğu söylenmektedir. Bir centilmense kendisini kaba zevklerden uzak tutacak entelektüel enerjiye ve sanatsal bir algıya sahiptir. İşçi sınıfı üzerindeki ağır iş yükü, onları boş zamanlarını bir centilmen gibi değerlendiremeyecek kadar bitkin düşürmektedir.¹²⁴

Yetenek gerektiren işlerde çalışan ve işleri görece daha kolay ve daha az yorucu olan zanaatkarların, zamanla kazanç ve maddi rahatlık gibi konulardan ziyade eğitim ve boş zaman gibi unsurlara önem vermeyi öğrenerek aşama aşama centilmenleştiğini ve bir yurttaş olarak bazı kamusal ve özel görevleri olduğu kabulüyle, toplumun sosyal ve kültürel mirasını paylaşacak duruma geldiklerini fark eden Alfred Marshall, ağır iş yükü altında ezilen işçilerin de bu aşamalardan geçebilmesi için gerekli bazı gelişmelerden bahsetmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte işçi sınıfının kademeli olarak yok olacağını savunurken kişilerin birer centilmen olabilmeleri için gerekli mental gelişimin

¹²³ Alfred MARSHALL, s. 102.

¹²⁴ Alfred MARSHALL, s. 102 -107. Bu bakımdan şu sözleri oldukça önemlidir: *“Doğuştan sağır olan bir insan müziğin verdiği zevki bilemez ama bu zevki bilenlerle birlikte yaşadığı için varlığına inanır. Ancak fakir bir işçi belki de bilginin verdiği keyfi, sanatın hazzını ya da başka insanlarla birlikte bir şey düşünebilmenin ya da hissedebilmenin ne kadar güzel bir şey olduğunu tasavvur dahi etmeden yaşayıp ölebilir.”* Alfred MARSHALL, s. 106.

eğitimle gerçekleştirebileceğini belirtmiştir. Devlet bireylerin eğitim almasını sağlayarak, hatta bu uğurda zor kullanarak onların sınıf atlayabilmelerine imkan tanımalıdır.¹²⁵

Marshall'a göre, Alfred Marshall'ın bildirisi sosyolojik bir hipotez ve iktisadi bir hesaplama temeline kurulmuştur. Söz konusu iktisadi hesaplama göre dünya üzerindeki kaynaklar herkesi bir centilmene dönüştürme olanağı için yeterli temel gerekliliklere sahiptir. Amacı işçi sınıfının yaşadığı olumsuzlukları iyileştirmenin önünde hiçbir engelin olmadığını, bunun için herkese eğitim imkanı sunmanın ve ağır çalışma koşullarının ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu belirtmektir. Bu hesaplamaları yaparken de bir ekonomistin olağan tekniklerini kullanmıştır.¹²⁶ Ancak sosyolojik hipotezi bizi bu kadar açık ve net bir şekilde karşılamaz. Marshall, bu hipoteze ilişkin yaklaşımının şu sözlerde saklı olduğunu savunur: *“Biz bir bireyin işçi sınıfına ait olduğunu söylerken, o kişinin işine olan etkisinden çok yaptığı işin kişiye olan etkisini düşünürüz.”* Bu yaklaşım tüketilen ürünler ve alınan hizmetler bakımından yaşam standartlarının nicel bir değerlendirmesinden çok medeniyet ya da kültürün temel unsurları bakımından hayatın bir bütün olarak nitel bir değerlendirmesine ilişkindir. Yani niceliksel anlamda ekonomik eşitsizlik kabul edilebilir bir şeyken mesleki açıdan centilmen olan kişiyle olmayan kişi arasındaki niteliksel eşitlik kabul edilemez.¹²⁷

Alfred Marshall'ın 1873 yılında kullandığı centilmen kavramıyla, kendi jenerasyonunun bir centilmene uygun gördüğü şartları medeni yaşamın standardı olarak kabul ettiğini ifade eden Marshall, bu nedenle günümüz anlayışı çerçevesinde centilmen

¹²⁵ Alfred MARSHALL, s. 105-112.

¹²⁶ T. H. MARSHALL, s. 6-7.

¹²⁷ T. H. MARSHALL, s. 7.

kavramı yerine medeni kavramının kullanılabileceğini öne sürmüştür. Bu hususta yaptığı değişikliği biraz daha ileri götürerek şöyle demiştir:

“Herkesin bu koşullardan yararlanma iddiasının sosyal mirası paylaşmaya kabul edilmek olduğunu, bunun da aslında toplumun tam bir üyesi olarak kabul görmek yani yurttaş olmak anlamına geldiğini söyleyebiliriz.”¹²⁸

Marshall’a göre Alfred Marshall yurttaşlığı, bir toplumun üyesi olabilme yeterliliğini gösteren bir statü olarak görmektedir. Dolayısıyla toplumu oluşturan yurttaşlar bireyler arasında yurttaşlıktan kaynaklanan bir eşitlik söz konusu olsa da bu eşitlik aynı zamanda toplumsal bir sınıf eşitliği anlamına gelmemektedir. Aksine sosyal sınıf sistemi içindeki eşitsizlik, yurttaşlara verilen eşitlikle meşru olarak kabul edilebilir.¹²⁹

Alfred Marshall zanaatkarların centilmenlere dönüşürken bir yurttaş olarak toplumun bir parçası olmayı öğrendiklerinden bahsederken haklardan değil yalnızca görevlerden söz etmiştir. Bahsettiği tek hak çocukların eğitim alma hakkıdır ve devletin bu uğurda zor kullanabileceğinden bahseder. Devletin omuzlarına yüklediği bu sorumluluk da zamanla devlet müdahalelerinin önünü açmaya yarayacaktır ki bu Alfred Marshall’ın aslında pek de istediği bir şey değildir. Bu bağlamda önerdiği bu sistem her ne kadar sosyalizmi çağrıştırıyor olsa da serbest piyasa ilkelerini içerdiği için aslında sosyalizmden farklı olduğunu da ayrıca belirtmiştir.¹³⁰

Alfred Marshall tarafından 1873 yılında ortaya atılan bu hipotez üç çeyrek yüzyıl öncesinde olduğu gibi günümüzde de önemli bir problemdir. Bir topluluğa üyelikten

¹²⁸ T. H. MARSHALL, s. 7, 8.

¹²⁹ ISIN – WOOD, s. 26.

¹³⁰ T. H. MARSHALL, s. 8, 9.

kaynaklanan eşitlik, yeni bir içerik kazanarak zenginleşmiş ve güçlü haklarla donatılmıştır. Alfred Marshall 'ın öngörüsünün ya da dileğinin de ötesinde gerçekleşen bu gelişme yurttaşlık statüsüyle belirginleşmiştir. Buradan hareketle, yurttaşlığın ve toplumsal sınıf kavramlarının tamamen birbirinden farklı disiplinler olduğuna ilişkin düşüncenin aksine Marshall, modern yurttaşlığın sınıf eşitsizliğinin bir sebebi olup olmadığı sorusuna yeniden cevap ararken şu soruyu sorar:

“Bugün içeriği zenginleşmiş ve resmî yurttaşlık haklarında somutlaşmış eşitlik anlayışı sosyal sınıf eşitsizliği ile uyuyor mu? ... İnsanlar arasındaki eşitlik, serbest piyasa ekonomisi kuralları ihlal edilmeksizin gerçekleştirilip korunabilir mi?”¹³¹

Marshall'ın bu sorulara verdiği cevap bellidir. Ona göre günümüz toplumunda yurttaşlık eşitliği hâlâ sınıf eşitsizliği ile uyumludur. Öyle ki yurttaşlığın kendisi belirli açılardan meşru eşitsizliklerin mimarı haline gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisine gelindiğinde ise yurttaşlığın gelişiminin, onu sosyalist bir sisteme dönüştürdüğünü ancak belirli sınırlar içerisinde de olsa hâlâ işlediğini düşünmektedir. Marshall bu çatışmayı yaratıcı bir ilişki olarak görmüş ve refah devleti, kapitalist sistem ve demokrasinin kuramsal karışımını ifade ettiği tireli toplum düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır: refah-kapitalist toplum.¹³²

Marshall'a göre, yurttaşlıkta, serbest piyasanın olumsuz sonuçlarını dengelemek adına kaynakların yeniden dağıtımına ilişkin örtülü bir ilke olduğu için yurttaşlık, refah ve kapitalizm arasında doğal gerilimler vardır. Kapitalist bir toplumda piyasa; iş kazaları,

¹³¹ T. H. MARSHALL, s. 8, 9.

¹³² Joao Carlos **ESPADA**, Social Citizenship Rights: A Critique of F. A. Hayek and Raymond Plant, Macmillan Press, London 1996, s. 6; TURNER, “T. H. Marshall, Social Rights and English National Identity” s. 65.

işle ilişkin hastalıklar, işsizlik gibi işçilerin çaresizce katlanmak zorunda oldukları yaşamın beklenmedik gelişmelerine ve yaşlılara olan sosyal ilgisizliğe karşı kayıtsızdır.¹³³

Bununla birlikte insanlar arasındaki eşitliğin serbest piyasa ekonomisi kurallarını ihlal etmeksizin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği ve ödevlerden haklara geçişin modern yurttaşlığın temelini oluşturup oluşturmadığı sorularına yanıt arayan Marshall, toplumsal eşitliğin gerçekleştirilmesinde asıl itici gücün yurttaşlık kurumu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yurttaşlığın, eşitsizliğin çeşitli formlarının -cinsiyet, ırk ve etnik köken gibi- üzerini örtmek için kullanılan bir kurum olup olmadığı sorusu günümüzde hâlâ cevabı aranan bir sorudur. Marshall bu soruya cevap vermek için, yurttaşlığın gelişimini toplumsal sınıfların gelişimiyle birlikte tarihsel bir temelde incelemiştir.¹³⁴

C. YURTTAŞLIĞI OLUŞTURAN HAKLAR

1. Yurttaşlığın Tarihsel Tipolojisi

Marshall, bir sosyolog olarak yurttaşlığı tarihsel açıdan üç farklı eksene bölerek incelemesiyle ünlüdür. Ona göre yurttaşlığın tarihsel tipolojisi medeni, siyasi ve sosyal yurttaşlıktan meydana gelmektedir. Medeni yurttaşlık bireysel özgürlükler, –konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğü- mülkiyet, sözleşme ve adalet kavramlarını içkindir. Siyasi yurttaşlık kamusal hayata katılım ve oy verme hakkını kapsarken sosyal yurttaşlık

¹³³ TURNER, “T. H. Marshall, *Social Rights and English National Identity*”, s. 66.

¹³⁴ ISIN-WOOD, s. 26

güvenlik, refah ve toplumun sosyal mirasını paylaşma ve toplumda geçerli standartlara göre medeni bir hayat yaşama hakkını içermektedir.¹³⁵

Orta Çağ'da bahsi geçen bu üç farklı yurttaşlık modeli birbirinden ayıramayacak şekilde kaynaşmış durumdadır.¹³⁶ Marshall'a göre medeni ve siyasi kurum ve haklardan oluşan bu ayrılmaz karışıma sosyal haklar da dahildir. Çünkü bir kişinin sosyal hakları, üyesi olduğu toplumdaki sosyal statüsü ve görevlerinin niteliğine göre türetilmiştir.¹³⁷

Sözü edilen statü, bugünkü anlamda yurttaşlık statüsü ile ilgisizdir. Orta Çağ şehir devletlerinin dışında kalan bölgelerde, feodal sistemin etkisiyle statü, sınıf eşitsizliklerinin bir göstergesidir. Hangi sınıftan olursa olsun toplum üyelerinin tamamını kapsayan değişmez bir hak ve ödevler demeti söz konusu değildir. Bireye özgü hak ve özgürlükler yalnızca belirli bölgelerde ve belirli durumlarda varlığını göstermektedir. Bu bakımdan toplumsal sınıf eşitsizliğine karşı çıkabilecek bir yurttaş eşitliği ilkesinden bahsetmek mümkün değildir.¹³⁸

¹³⁵ T. H. MARSHALL, s. 10.

¹³⁶ Marshall, haklar arasındaki bu kaynaşmadan dolayı sınıflandırma yapılamamasını Maitland'den yaptığı bir alıntı ile ifade eder: "*Tarihimizin izini ne kadar geçmişe doğru sürmeye çalışırsak devletin çeşitli fonksiyonları arasında kesin bir ayırım yapmak o kadar zorlaşır: bir kurum aynı zamanda hem yasama meclisi hem yürütme organı hem de mahkeme niteliği taşıyabilir. Geleneksellikten modernliğe geçiş yaptığımız her yerde modern felsefenin farklılaşma olarak adlandırdığı şeyi görürüz.*" F. W. MAITLAND, *The Constitutional History of England* (Ed. H. A. L. FISHER), Cambridge University Press, 1908, s. 105.

¹³⁷ T. H. MARSHALL, s. 11, 12.

¹³⁸ ISIN-WOOD, s. 26.

Orta Çağ şehir devletlerinde ise her ne kadar eşit yurttaşlık uygulamasının örneklerine rastlayabilirsek de bu örnekler yalnızca yerel düzeyde hak ve ödevler temelinde olmuştur.

Marshall'ın yurttaşlık kavramı ise sonraki yüzyıllarda gerçekleşen ayrışma ve birleşme şeklinde iki süreçten oluşmaktadır. İlki yurttaşlık haklarını oluşturan üç unsurun birbirinden ayrılmasını ve farklı gelişme süreçlerinden geçmesini; ikincisi ise hak ve görevlerin artık yerel ya da şehir bazında bir statü kazandırmadığını aksine ulusallaştığını ifade etmektedir.¹³⁹ Yani Marshall, toplumsal sınıf sistemi ile yurttaşlığın gelişimi arasındaki ilişkiye odaklanırken, Orta Çağ Avrupası'nın yerel hak ve görevlerinin küreselleşmesine katkıda bulunan ulus devlet bünyesinde gelişen ulusal yurttaşlığı temel alır. Ancak ulusal yurttaşlık anlayışına çok fazla yer ayırmayan Marshall, esas olarak sosyal sınıf ve yurttaşlık arasındaki ilişkiyi tanımlamaya odaklanmıştır.

Marshall'a göre yurttaşlığın tarihsel olarak birbirinden bağımsız süreçlerde gelişen üç temel unsurdan medeni hakların oluşumu 18. yüzyıla, siyasi hakların oluşumu 19. yüzyıla ve sosyal hakların oluşumu 20. yüzyıla denk gelmektedir. Ancak bu dönemlerin arasında bir esneklik payı olduğunun, özellikle siyasi ve sosyal haklar bakımından bir örtüşme olabileceğinin de altı çizilmelidir.¹⁴⁰

Şunu belirtmek gerekir ki Marshall yurttaşlığı incelerken onu yalnızca üç farklı tarihsel eksene oturtmakla kalmamış aynı zamanda her birine kendine özgü kurumların da eşlik ettiğini iddia etmiştir. Farklı süreçlerden geçen bu üç unsur farklı kurumların

¹³⁹ Anthony M. REES, “T. H. Marshall and the Progress of Citizenship”, Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T. H. Marshall (Ed. Martin BULMER – Anthony M. REES) içinde, Routledge Press, Oxon 2016, s. 6.

¹⁴⁰ ISIN-WOOD, s. 26.

üzerine inşa edilmişlerdir. Böylece yurttaşlık bize yalnızca hakların nasıl tanımlandığını değil onları nasıl kullanacağımızı da anlatmaktadır.¹⁴¹

Marshall'ın teorisini daha iyi anlamak bakımından yurttaşlığı oluşturan hakları oluştukları dönem itibariyle irdelenmek faydalı olacaktır.

2. Medeni Haklar

Marshall, medeni hakların tarihçesini 18. yüzyıla dayandırır. Bunu yaparken 1679 ve 1832 yılları arasında bireysel özgürlüklere ilişkin çıkarılan bir dizi yasayı temel almıştır. 1679 tarihli Habeas Corpus Yasası¹⁴² ile başlayan süreç, Tolerans Yasası,¹⁴³

¹⁴¹ T. H. MARSHALL, s. 14.

¹⁴² *Habeas Corpus*, kişi özgürlüğünün hukuka aykırı yollarla kısıtlanamamasını ifade eder. Orta Çağda kralın mahkemelerinde sıkça duyulan bu ifade yetkililer tarafından keyfi olarak gözaltına alınmayla mücadelede kullanılmıştır. 1676 yılında yasalaşmış ve günümüzde hala yürürlüktedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.bl.uk/learning/timeline/item104236.html>. (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

¹⁴³ *Tolerans Yasası (the Toleration Act)*, 1689 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından, inançları ve ibadetleri İngiliz Ulusal Kilisesi ile uyumlu olmayan Protestanlara dini özgürlüğün tanındığı yasadır. Böylece ayrı ibadet yerlerinin yanı sıra kendi vaizlerine ve öğretmenlerine de izin verilmiştir. R. Owen WILLIAMS, “*English Toleration Act*”, <https://usciviliberties.org/legislation-and-legislative-action/3747-english-toleration-act.html>.

(Erişim Tarihi: 12.12.2019).

basında sansürün kaldırılması, Katoliklerin Özgürleşmesi Yasası¹⁴⁴, Dernek Yasası¹⁴⁵,nın kaldırılması ve basın özgürlüğü mücadelesinin sona ermesi gibi gelişmelerle devam etmiştir.¹⁴⁶

Yurttaşlık haklarının üç unsurundan biri olan medeni haklar, bireysel özgürlüklere ilişkin haklardan oluşmaktadır. Bunlar, kişi özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı, sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkıdır. Adalet hakkının diğer haklardan farkı, bireysel hak ve özgürlükleri eşitlik ve hukuk temelinde güvence altına almaktır. Bu da bizi medeni hakların tesisiyle en çok ilişkilendirilen kurumun mahkemeler olduğu sonucuna götürmektedir.¹⁴⁷

Marshall, bireysel özgürlük mücadeleleri ve bu mücadeleleri parlamentoya karşı savunan mahkemelerin bağımsız niteliklerinin hukuk devleti oluşumunu destekleyerek medeni hakların gelişiminde büyük rol oynadığını savunmaktadır.

Gelenek hukukunun oldukça etkili olduğu İngiltere’de ekonomik alanda temel medeni haklardan biri olan çalışma hakkının, bazı mesleklerin yalnızca belirli toplumsal

¹⁴⁴ *Katoliklerin Özgürleşmesi Yasası (Catholic Emancipation Act)*: Katoliklerin parlamentoda yer alarak seçimlerde oy kullanmasını ve kamu görevine getirilmesinin önün açan yasa. “*Religion and Belief: Key Dates 1689 to 1829*”, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/key-dates1/1689-to-1829/>. (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

¹⁴⁵ *Dernek Yasası (Combination Act)*: 1799-1800 yıllarında İngiltere’de sendikaların kurulmasını yasaklayan yasa. 1824 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. “*Combination Acts*”, <https://www.britannica.com/event/Combination-Acts>. (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

¹⁴⁶ T. H. MARSHALL, s. 14, 15.

¹⁴⁷ T. H. MARSHALL, s. 10, 11.

sınıflara atfedilmesi ve kentsel alandaki kimi mesleklerin yalnızca kentlilerin tekeline bırakılmasıyla kısıtlanması söz konusuydu. Bu şekilde oluşturulan tekellerin kamu yararına olduğu ve ticaretin devamlılığının düzen ve siyasal iktidara bağlı olduğu anlayışının bireysel özgürlükleri kısıtladığı ve sosyal refah bakımından tehlike arz ettiği düşüncesinin yaygınlaşmasında hukuk mahkemelerinin katkısı oldukça önemli rol oynamıştır.¹⁴⁸

Söz konusu kısıtlayıcı yasaların değişmesiyle birlikte, toplumdaki yetişkin erkeklerin sahip oldukları statüye aşamalı olarak yeni haklar eklenmiştir. Bu statünün demokratik ve kapsayıcı karakteri esasında yurttaşların özgürlüğü ilkesinden doğmuştur. Zamanla önemini kaybeden kölelik ve köylülük statüsü yerini iş gücünün serbest kullanımı anlayışına bırakmış böylece kente göç etme yoluyla kazanılan özgürlük, herkes için aynı hukukun geçerli olduğu bir toplum yapısında İngiliz köylüsü için de bir hak haline gelmiştir. Özgürlük kavramının bu şekilde toplumun tüm üyelerini kapsayacak şekilde genişlemesi de yurttaşlık kavramını yerel nitelikten ayırarak ona ulusal bir nitelik kazandırmıştır.¹⁴⁹

3. Siyasi Haklar

Marshall'a göre siyasi hakların başlangıcı 19. yüzyıla dayanır. Her ne kadar 18. yüzyılda siyasi hakların varlığından söz edilebilirse de o dönemde toplumun tamamını kapsayan ve demokratik yurttaşlıkla uyum içinde olan haklardan söz edemeyiz.¹⁵⁰

Siyasi haklar herkesin sahip olduğu statünün yeni haklarla zenginleştirilmesi şeklinde değil, toplumun belirli bir kesiminin tekelinde olan hakların toplumun yeni

¹⁴⁸ T. H. MARSHALL, s. 16, 17.

¹⁴⁹ T. H. MARSHALL, s. 18.

¹⁵⁰ ISIN-WOOD, s. 26.

kesimine verilmesi şeklinde gelişmiştir. 19. yüzyılda seçme hakkı hâlâ belli bir grubun elinde olsa da gerçekleştirilen birtakım yasal düzenlemelerle özgür toprak sahipleri dışında yeni grupları içerecek şekilde genişletilmiştir. Ekonomik kazanımlara bağlı olarak kullanılabilen siyasi haklar, bireye verilen bir haktan ziyade bu hakka sahip olma potansiyelini ifade etmektedir. Yasalara bağlı her yurttaş gerekli iktisadi kazanımları sağlayıp oy kullanma hakkına sahip olabilir.¹⁵¹

Medeni haklarını kullanarak servetini artıran ve mülk sahibi olan kimselerin lehine genişleyen siyasi hakların toplumun tamamını kapsayacak haklar haline gelmesi 20. yüzyılda gerçekleşmiştir.¹⁵² 19. yüzyıl kapitalist toplumu tarafından medeni hakların bir eklentisi olarak kabul edilen bu haklar 20. yüzyılla birlikte yurttaşlık kurumu içerisinde bağımsız bir unsur haline gelmiştir.¹⁵³

18. ve 19. yüzyılda genişleyen siyasi hakların kurumsallaşması da parlamenter kurumlarla gerçekleşmiştir.

4. Sosyal Haklar

Günümüzde sosyal haklar kavramının içeriğine ilişkin uzlaşmış bir tanım yapılması oldukça zordur. Söz konusu zorluk özellikle sosyal hakların ekonomik ve kültürel haklarla birlikte anılması ve bu kavramların birbirine içkin olarak kullanılmasında kendisini gösterir. Sosyal hakları ekonomik hakların bir parçası ya da ekonomik özgürlüklerin bir alt kategorisi olarak kabul eden görüşlerin yanında bu hakların toplumsal eşitsizliğin giderilmesi için bir araç olarak gören ve bu sebeple yalnızca devlete bireyler lehine olumlu edimler yükleyen haklar olduğu savunulmaktadır.

¹⁵¹ T. H. MARSHALL, 19, 20.

¹⁵² ISIN-WOOD, s. 26.

¹⁵³ T. H. MARSHALL, s. 20, 21.

Ancak öğretide sosyal haklar ile ekonomik haklar arasında birtakım farklılıkların ortaya konulabileceği ve bu hakların salt devlete olumlu edimler yükleyen haklar olarak tanımlanamayacağı; sendika kurma hakkı, grev hakkı gibi devleti karışmama yükümü altına sokan sosyal hakların var olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyal haklar, *“bireyin bir topluluğun üyesi sıfatıyla ve topluluğun diğer üyeleriyle ilişkisi bağlamında sahip olduğu ve bireyin sosyal statüsü ile ilişkilendirilebilecek”* haklar demeti olduğu şeklinde bir tanım yapılabilir.¹⁵⁴

Marshall'ın 1949 yılındaki konuşmasında, sosyal hakların içeriğine ilişkin derinlemesine yapılmış bir analiz söz konusu olmasa da onun, bu hakları, bireyin bir topluluğa üyeliği ve bu toplulukta sahip olduğu sosyal statü ile ilişkilendirdiği görülebilir. Sosyal hakların, toplumsal eşitsizliği törpülemeye yönelik bir araç olarak kullanılabileceği fikri ise çalışmasının en önemli noktalarından biridir.

Marshall yurttaşlık haklarına ilişkin oluşturduğu tarihsel tipolojide, refah taleplerine zemin oluşturan ve işsizlik, hastalık ve bunalım dönemlerinde sosyal güvenlik hakkını tesis eden sosyal hakların gelişmesini 20. yüzyıla dayandırmış ve bu hakların refah devletinde kurumsallaştığını iddia etmiştir.¹⁵⁵

Yukarıda bahsi geçen iki yüzyıl boyunca da sosyal haklar yurttaşlık kurumundan ayrı olarak düşünülmüştür. Marshall, Kraliçe Elizabeth döneminde çıkarılan Yoksulları Koruma Yasası'nın (The Poor Law) sosyal haklar alanında öncü düzenlemeler getirdiği düşünülse de bu yasanın zamanla serbest piyasa düzeni karşısında etkisiz hale geldiğini

¹⁵⁴ Bülent **ALGAN**, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yay., Ankara 2007, s. 25-27.

¹⁵⁵ Bryan S. **TURNER**, *“Outline of a Theory of Citizenship”*, Sociology, C. 24, S. 2, 1990, s. 191, 192.

ifade eder. Söz konusu yasanın yalnızca yaşlılık ve hastalık nedeniyle aciz duruma düşenlere hitap ediyor olması, yoksulların taleplerinin yurttaşlık statüsüne içkin haklar bağlamında değil ona alternatif olarak yurttaşlık statüsü sona ermiş bireylerin talepleri gibi değerlendirilmesine yol açmıştır. Sosyal hakların yurttaşlıktan ayrı değerlendirilmesine yol açan yasalardan biri de Üretim Yasası (Factory Acts) idi. Endüstri devrimiyle birlikte sanayide çalışan kişilerin şartlarının iyileştirilmesine ilişkin hükümler içeren bu yasa, dönemin yurttaşları olarak ifade edilen yetişkin erkeklere değil kadınlara ve çocuklara yönelik olmuştur. Bunun sebebi yurttaşların ekonomik anlamda temel medeni haklardan biri olan çalışma özgürlüğünün bu yasayla kısıtlanabileceği düşüncesi idi. Ancak kadınlar ve çocuklar aciz oldukları için korunmaya muhtaçtılar.¹⁵⁶

Yoksulları Koruma Yasası ve Üretim Yasası bir kişinin devletin korumasından yararlanabilmesi için medeni ve siyasi haklardan mahrum olması gerektiğini göstermekteydi. Kadınlar ve çocukların modern kapitalizmin olumsuz yönlerinden korunması onların tam olarak yurttaş kabul edilmemesi ve kendilerini idare edecek güçte olmadıkları anlayışından ileri gelmekteydi.

19. yüzyılda devlet destekli eğitime ilişkin gelişmeler 20. yüzyılda sosyal hakların kurulmasına giden yoldaki ilk belirleyici adım olmuştur. Ancak aynı zamanda sosyal haklarla yurttaşlığın karşılıklı olarak birbirlerini dışlamasına da neden olmuştur. Devlet, eğitimi, henüz yurttaş olmayan çocuklara, ileride yurttaş olacakları gerekçesiyle zorunlu hale getirmiştir. Çünkü kapitalizmi destekleyen medeni ve siyasi haklar eğitilmiş bir nüfus ve iş gücü gerektirmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ T. H. MARSHALL, s. 22-24.

¹⁵⁷ ISIN-WOOD, s. 27.

Marshall'ın yurttaşlığın ana unsurlarından biri olan sosyal haklardan kastı, esas olarak ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmak ve mevcut toplumsal standartlar ölçüsünde medeni bir insan gibi yaşayabilmeye kadar uzanan geniş bir haklar dizinidir. Eğitim sistemi ve sosyal hizmet bu haklarla en yakın ilişkide olan kurumlardır. Söz konusu kurumlara ilişkin sorumlulukların merkezî ve yerel yönetimler arasında bölünmüş olması, bu açıdan siyasi ve sosyal hakların ayrımını silikleştirmiştir.¹⁵⁸

Marshall, yurttaşlık haklarını farklı tarihsel eksenlere oturtmuş olsa da onları biri diğerini meydana getiren ve birbirini sarmalamış haklar bütünü olarak gömüştür. Bütün yurttaşlar medeni haklara sahip olup hukuk önünde eşit olduklarında, aynı istek hukukun şekillenmesine katkıda bulunmak adına siyasi haklar için de geçerli olabilir. Yurttaşlar oy kullanma hakkına sahip olunca da sosyal hakların yasallaşması için politik güce sahip olabilirler.¹⁵⁹

D. SOSYAL YURTTAŞLIK VE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE ETKİSİ

Marshall, *Citizenship and Social Class*'ta İngiltere'de yurttaşlığın tarihsel eksenlerinden bahsettikten sonra, esas olarak yurttaşlık ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Özellikle refah devletinin yükselişe geçtiği ve kapitalist toplumun modern ulus devleti içerisinde geliştiği dönemdeki yani II. Dünya Savaşı sonrasındaki İngiltere'yi merkeze alan Marshall, sosyal sınıf yapısının kapitalizmin içinde geliştiğini ve modern yurttaşlığın piyasa ilişkilerini destekleyen haklardan serbest piyasa ve sınıf sistemi ile karşı karşıya gelen bir haklar sistemine dönüştüğünü iddia etmiştir.

¹⁵⁸ REES, s. 5.

¹⁵⁹ REVI, s. 455.

Marshall'a göre yurttaşlık, toplumun tüm üyelerine verilmiş hak ve görevlerden oluşan bir statüdür. Belirli genel geçer ilkelere sahip olmasa da yurttaşlık fikri genel olarak eşitliğe doğru giden bir yolda ilerleme amacını taşır. Sınıf kavramı ise bir tür eşitsizlikler sistemini ifade eder. Eşitlik temelinde yükselen yurttaşlıkla toplumsal sınıf eşitsizliği üzerine inşa edilen kapitalizmin nasıl birbirine paralel olarak geliştiği cevap bekleyen bir sorudur. Farklı ilkelere sahip olmalarına rağmen yurttaşlık ve kapitalizmin en azından belirli bir süre birbiriyle barışık olmasının sebebinin ne olduğu bir diğer sorudur. Marshall'a göre bu sorular 20. yüzyılın bireyleri için oldukça önemlidir, çünkü ona göre yurttaşlık ve sınıf sistemi tekrardan bir savaşın içindedir.¹⁶⁰

Yurttaşlıkla kapitalizm arasındaki örtüşme ve çatışmaya dayalı bu özel ilişkiye yoğunlaşan Marshall, toplumsal sınıf kavramına iki açıdan yaklaşmıştır. İlk yaklaşım toplumu hiyerarşik yapılara bölen bir sınıf anlayışıdır ki bu toplumun kesin ve aşılmaz sınırlarla birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir. Orta Çağ Feodalizminde hayat bulan bu anlayış yurttaşlık kurumunun çekirdeğini oluşturan eşitlik ve özgürlük kavramlarıyla bağdaşmaz. Toplumsal sınıf sistemine ilişkin ikinci anlayış, kendi başına bağımsız bir kurum olmaktan ziyade eğitim ve ekonomik durum gibi diğer kurumların neden olduğu sınıf anlayışıdır. Orta Çağ Feodalitesinin aksine yasalar ve geleneklerle belirlenmeyen bu anlayışta, sınıf kültürleri arasında çok büyük farklar yoktur. Belirlenen bir ortalama yaşam standardı üzerinden bireylerin refah düzeylerine ilişkin ölçümler yapılabilir.¹⁶¹ Marshall'a göre bu ikinci tip toplumsal sınıf modeliyle yurttaşlık birbiriyle çatışan kurumlar değildir.

¹⁶⁰ ISIN-WOOD, s. 28.

¹⁶¹ T. MARSHALL, s. 30, 31.

Geçmişte toplumun alt tabakalarından olan kimselerin koşullarının iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar, yurttaşlık haklarına ilişkin kazanımlarla değil, yurttaşlık haklarına alternatif teşkil eden önlemlerle yapılmıştır. Bu çalışmaların amacı sınıf sistemiyle bir savaşa girmek değil, sistemin olumsuz koşullarını bilinçli olarak azaltarak onu daha az kırılğan hale getirmektir. Buna rağmen yurttaşlık kurumu ilk ortaya çıktığı günden bu yana eşitlik ilkesi temeline kurulan bir kurum olarak, herkesin kuramsal boyutta eşitliğiyle başlayan hikayesini, hak kazanımlarının genişlemesiyle birlikte güçlenerek devam ettirmiştir.¹⁶² Ancak eşitlik temelinde yükselen bu haklar kapitalist toplumun neden olduğu eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktan çok bu eşitsizliklerin meşru düzlemde devamını sağlamakta etkili olmuşlardır. Marshall'a göre bunun sebebi yurttaşlığın, serbest piyasa ekonomisinin bir parçası olan medeni haklar üzerine temellendirilmiş olmasıdır. Medeni hakların bireye ve bireyselliğe yaptığı vurgu, bireyin serbest piyasa ekonomisinin olumsuz sonuçlarına karşı kendini koruyabileceği varsayımından hareket ettiği için, sosyal bir koruma mekanizması söz konusu olmamıştır.¹⁶³

Yurttaşlığın medeni haklar temelinde anlaşılmasıyla birlikte, toplumdaki sınıf, makam ve aileye dayalı farklı statüler ortadan kalkmamış yalnızca, eşitlik üzerine kurulu ancak bünyesinde başka eşitsizlikleri barındırabilecek yurttaşlık kurumu ile yer değiştirmiştir.¹⁶⁴

Bu bağlamda medeni hakların varlığı her zaman onlara sahip olunması anlamına gelmemektedir. Koşulsuz bir kazanımdan çok sahip olma potansiyeli vermesi söz konusudur. Marshall burada mülkiyet hakkından yola çıkarak bir örneklendirme

¹⁶² ISIN-WOOD, s. 27.

¹⁶³ T. H. MARSHALL, s. 33, 34.

¹⁶⁴ T. H. MARSHALL, s. 34; ISIN-WOOD, s. 28.

yapmıştır. Bireyin mülkiyet hakkına sahip olması onun koşulsuz bir şekilde mülkiyet edinmesi anlamına gelmemektedir. Ekonomik gücü buna yettiği takdirde mülkiyet edinebilme kapasitesini göstermektedir. Dolayısıyla yoksul bir kimseyle, zengin bir kişinin mülkiyet hakları bakımından eşit olduğunu söylemek mümkün değildir. Marshall'a göre bunun sebebi sınıfsal ön yargı ve servet dağılımındaki eşitsizliktir.¹⁶⁵

Siyasal hakların kullanımındaki sınıfsal önyargı da alt sınıflara ait olan kişilerin seçme haklarını kullanmamalarına sebep olmuştur. Siyasette üst sınıflara ait olan sınıfsal tekel, farklı sınıflar arasında eşit bir rekabet ortamı sağlamak için seçim harcamalarının azaltılması gibi çeşitli önlemlerle bertaraf edilmeye çalışılmış ve 1911 yılında maaşlı temsiliyet sistemi geliştirilerek her türlü sınıfın bu haktan faydalanması amaçlanmıştır. Toplumun her kesimini kapsayan oy hakkının uygulandığı zamanda bile bireylerin bu hakkı nasıl kullanacağına dair yeterli bilgiye sahip olmamaları, siyasi hakların yaygın bir şekilde kullanılmasına engel teşkil etmiştir.¹⁶⁶

Kısacası 19. yüzyıl, sınıfsal ön yargılar ve servet dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklanan ekonomik nedenler yüzünden yararlanılması mümkün olmayan medeni haklar ve kullanımı bireye, deneyime, örgütlenmeye ve düşünce değişikliğine bağlı potansiyel bir güç bahşeden siyasal hakların eşliğinde, yurttaşlığın toplumsal eşitsizlik hususunda etkin bir rol oynayamadığı bir dönemdir. Ancak 20. yüzyılın eşitlikçi politikalarının oluşmasına öncülük etmiştir.

Yurttaşlık akrabalık ya da ortak duygulardan daha farklı bir bağ gerektirir. Bu bağ aynı ortak uygarlığa duyulan sadakat ve aidiyet hissidir. *“Bu özgür erkeklerin haklarla*

¹⁶⁵ T. H. MARSHALL, s. 35, 36.

¹⁶⁶ T. H. MARSHALL, s. 36, 37.

donatılmış ve hukuk tarafından korunan sadakatidir.”¹⁶⁷ Böylece yurttaşlığın gelişimi bu haklar için verilen mücadele ve bu mücadelenin sonundaki kazanımla birlikte canlanmıştır.

19. yüzyılın sonu yurttaşlık statüsüne sosyal hakların dahil edildiği bir dönemdir. Marshall’a göre bunun üç sebebi vardır. Birincisi, sosyal hakların gelişiminde ifadesini bulmuş olan eşitlikçi ilkelerin yükselişidir. Bir sosyal adalet prensibi olarak eşitliğe olan ilginin artması ve hakların eşitlik kapasitesinin resmî olarak tanınmasının bu anlamda yeterli olmadığına dair genel bir kabul söz konusuydu. İkinci olarak reel gelirdeki artış sosyal sınıflar arasındaki uçurumun kapanmasına yol açmıştır. Üçüncü neden kitle üretiminin artışı ve işçi sınıfının kitlesel tüketime yaygın bir şekilde dahil edilmesidir. Sıradan insanların ilgi ve ihtiyaçlarına ilişkin tüketim maddelerinin üretimine artan ilgiyle birlikte varlıklı olmayan bireyler de uygarlığın maddi yönünün tadını çıkarmaya başlamışlardır.¹⁶⁸ Böylece 20. yüzyılda sosyal bütünleşme, duygusal bağ ve yurtseverliğe bağlı olmaktan çıkıp maddi temeller üzerine oturmuştur. Toplumun yalnızca belirli bir kesiminin sahip olduğu medeni ve kültürlü yaşamın unsurları çoğunluğun erişebileceği bir noktada konumlanmıştır. Bu nedenle Marshall’ın yurttaşlık kuramının özündeki yasal tanımın maddi bir anlam taşıdığını idrak etmek gerekir.¹⁶⁹

Marshall, 20. yüzyılda sosyal hakların yurttaşlık kurumuna dahil olmasının sınıf eşitsizliği üzerinde derin bir etkisi olduğunu savunmuştur. Sosyal hakların amacı hâlâ

¹⁶⁷ T. H. MARSHALL, s. 40, 41.

¹⁶⁸ ISIN-WOOD, s. 28.

¹⁶⁹ Eugenia **LOW**, A Tale of Two Citizenship: Henry Jones, T. H. Marshall and the Changing Conceptions of Citizenship in Twentieth-Century Britain, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Oxford 200, s. 210.

sınıf farklılıklarını azaltmaktır. Ancak artık sadece toplumun en alt tabakasındaki yoksulluğun olumsuz sonuçlarını azaltmayı amaçlayan bir girişim değil aynı zamanda sosyal eşitsizlik modelini tamamen değiştiren bir eylem olma işlevini yüklenmiştir.¹⁷⁰

Bu bağlamda 20. yüzyılda sosyal hakların yükselişinin yurttaşlığın yeni bir eşitsizliğin mimarı olmasına yol açtığını iddia eden Marshall, bu iddiasını, o dönemde bireylere sunulan bazı sosyal hizmetleri örnekendirerek somutlaştırmıştır. Özellikle kent planlaması ve eğitim üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre, konutlandırma projelerine hâkim olan “dengeli toplum oluşturma” düşüncesiyle, planlamacılar sınıfsız bir toplum değil sosyal adalet açısından sınıfsal farklılıkların meşru düzeyde olduğu bir toplum yaratma idealindedirler. İkinci olarak eğitim üzerinde duran Marshall, eğitimin mesleki kazanımla yakından ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Eğitimle birlikte kazanılan diploma ve sertifikalar sürekli saygı kazanmakta ve zamana asla yenik düşmemektedir. Bireyler eğitimle yetenek ve mesleki eğilimlerine göre gruplara ayrılırlar. Bu sınıflandırma her grup içinde asimilasyon, gruplar arasında farklılaştırma şeklinde yapılmaktadır. Akışkan bir toplumda sosyal sınıfların şekillendiği yol tam olarak bu olmuştur. Grup içindeki farklılıkları göz ardı ederek gruplar arasındaki farklılıkların abartılması... Bu yolla gruplar arasında bir hiyerarşi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu iddianın en önemli sonucu, yurttaşlığın eğitim ve meslek arasındaki ilişki ile sosyal katmanlaşmanın bir aracı haline gelmesidir. Ancak piyasanın sundukları ile kazanılan statü arasındaki dengenin bozulması durumunda, bozulan denge ekonomik değere ilişkin bir pazarlıkla değil yine sosyal haklara ilişkin bir tartışma ile gerçekleşir.¹⁷¹

¹⁷⁰ T. H. MARSHALL, s. 56.

¹⁷¹ T. H. MARSHALL, s. 61-67.

Devlet yurttaşlarını eğitim yoluyla yetiştirirken, yurttaşların medeni özgürlükleri, devletin bireye uygun yolları seçtiği ölçüde kısıtlanır. Bazılarına göre bu kabul edilemez bir müdahaledir. Marshall bu çatışmanın farkında olarak şunları söylemiştir: “*Daha önce de ifade ettiğim gibi yurttaşlık ile kapitalist sistem 20. yüzyılda savaş halindedirler. Bu ifade çok sert bir ifade olabilir ancak yurttaşlığın kapitalist sistem üzerinde değişikliklere sebep olduğu nettir. Buna rağmen statü sözleşme ile çatışan bir prensip olsa da yurttaşlığın içine sızan katmanlı statü sisteminin ekonomi dünyasına yabancı olduğu sonucuna varamayız. Modern sosyal haklar, statünün sözleşmenin yerini aldığını, piyasa ücretinin sosyal adaletin karşısında ikinci planda olmasını ve serbest pazarlık ilkesiyle haklar bildirisinin yer değiştirmesini ifade eder.*”¹⁷²

Marshall, sosyal hakların, gelir eşitliğini gerektirmeyen bir statü eşitliğini desteklediğini söylemiştir. Ona göre “*statülerin eşitliği gelir eşitliğinden daha önemlidir.*”¹⁷³ Sosyal hakların evrenselliği yurttaşlara statü eşitliği sağlamanın esas noktasını oluşturur. Statü eşitliği de “*medeni hayatın zenginleşmesini, riskin ve güvensizliğin azaltılmasını, sağlıklı-hasta, çalışan-işsiz, yaşlı-genç ve bekar-aile babası arasındaki farkın azalmasını*”¹⁷⁴ sağlamaktadır. Sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve asgari gelir gibi uygulamalar, bireylerin belirli bir yaşam standardı içerisinde yaşamasını sağlayarak ekonomik anlamda toplumun alt tabakalarını oluşturan bireylerle varlıklı bireyler arasındaki sınırları esnemektedir. Böylece sosyal refahta önemli olan kazanılan para değil alınan hizmet olmaktadır.

¹⁷² T. H. MARSHALL, s. 68.

¹⁷³ T. H. MARSHALL, s. 56.

¹⁷⁴ T. H. MARSHALL, s. 56.

Ancak bir yurttaşın belirli bir sosyal hizmetten yararlanması için yapılan maddi durum araştırması, toplumun alt sınıflarını kapsayan özel bir statü yaratabilir. 20. yüzyılın reformlarından önce sosyal hizmet çalışmaları amacıyla çıkarılan Yoksulları Koruma Yasası da yoksullara ilişkin yeni bir kategori yaratarak ikinci sınıf bir yurttaşlık fikrinin oluşmasına sebep olmuştur. En basit anlatımla yoksullar medeni bir hayatın zenginliklerine katılma hakkına sahip olamamışlardır. Ancak başlangıçta belirttiğimiz Beveridge Raporu tam aksine tüm İngiliz yurttaşlarını aynı sosyal alana getirmeyi amaçlıyordu. Bu da sosyal hizmetlerin toplumun tüm kesimini kapsayacak şekilde yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.¹⁷⁵

Marshall’a göre statü eşitliği fırsat eşitliği ile aynı anlama gelmemektedir. Fırsat eşitliğine sahip olma hakkının özü itibarıyla eşitsizliğin kabul edilmesi anlamına geldiğini şu şekilde açıklamıştır: Fırsat eşitliği hakkı tüm çocuklara ilköğretim hakkı verir ancak erken yaşlarda yapılan sınavlarla bu çocuklar üç farklı gruba ayrılırlar. Yüksek öğretime gidecek olanlar mümkün olduğunca küçük bir gruba indirgenmeye çalışılır. Böylece fırsat eşitliği daha da azalmakta ve çocukların şansı sınırlandırılmaktadır.¹⁷⁶ Bu yurttaşlığın nasıl “*toplumdaki eşitsizliğin mimarı*” olduğunu göstermektedir. Bu çarpıcı açıklama yoruma açık olduğu gibi Marshall’ın kendisi tarafından da kısmen açıklanmış, belirsiz ve şüpheli bir şekilde bırakılmıştır.¹⁷⁷

Eşit yurttaşlık kategorisi altında, tüm eşit yurttaşların tercihleriyle belirlenmiş meşru bir sosyal eşitsizlik varlığını sürdürebilir. Başka bir deyişle statü eşitliği paylaşıldığı ve medeni hayatın maddi içeriğinin bir parçası olduğu sürece, ekonomik

¹⁷⁵ REVI, s. 456.

¹⁷⁶ T. H. MARSHALL, s. 66.

¹⁷⁷ REVI, s. 457.

eşitsizliğin ne dereceye kadar kabul edileceği yurttaşlar tarafından seçilebilmektedir.¹⁷⁸ Aynı zamanda kişilerin yeteneklerine göre değerlendirildiği bir meritokrasi sistemi meşru sosyal eşitsizliğe kaynaklık etmedi söz konusudur. Marshall’a göre bunun faydası, özellikle kalıtsallaşmış ayrıcalıkların ortadan kalkmasıdır.¹⁷⁹

Böylece eğitimin bir tür sosyal katmanlaşma yarattığını kabul eden Marshall’ a göre sosyal yurttaşlığın temel amacı, liyakat temelinde bir sosyal katmanlaşma oluşturmaktır. Böylece bireylerin kalıtsal yolla zengin olmasından ziyade kendi çalışmalarıyla servet kazanmaları sağlanmış olur. Sosyal yurttaşlık bireylere doğdukları andan itibaren eşit rekabete izin veren eşit statüler sunar.¹⁸⁰

Bu düşüncelere karşı söylenebilecek ilk şey, meritokrasinin liyakatle kazanılan kazanımları sonraki nesillere miras bırakmaya izin vermesidir. Bu ekonomik bir kazanım olabileceği gibi kişisel çevre ve akademik destek gibi daha az maddi olan kişisel kazanımlar da olabilir. Marshall, bu çalışmanın esas hareket noktası olan *Citizenship and Social Class* adlı eserinde, bu konuya değinmemiş olsa da 1953 tarihli bir yazısında ayrıcalıklı bir geçmişten gelen çocukların seçkin devlet okullarında yer kazanma ihtimalinin daha fazla olduğunu ve bu nedenle söz konusu statünün orta sınıf ailelerine orantısız bir şekilde uygulanacağını kabul eder. Yine aynı yazıda Marshall’ın buna karşılık söylediği şey şudur: “*Bu seçim ağı oldukça büyük boşluklara sahip olduğu için şanslıyız.*”¹⁸¹

¹⁷⁸ REVI, s. 457.

¹⁷⁹ T. H. MARSHALL, s. 67.

¹⁸⁰ REVI, s. 457.

¹⁸¹ T. H. MARSHALL, “*Social Selection in the Welfare State*”, *Eugenies Reviews*, C. 45, S. 2, s. 85-92.

Marshall konuşmasının sonlarında, ekonomik eşitsizliklerin korunmasının yurttaşlık statüsünün gelişmesiyle birlikte zorlaştığını ifade eder.¹⁸² Her ne kadar ekonomik eşitsizliklerin tamamen ortadan kalkması söz konusu değilse de Marshall'ın aradığı şey mutlak bir eşitlik değil, yurttaşlık aracılığıyla meşru olmayan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Önemli olan sosyal adalet standardının sağlanmasıdır. Bu nedenle sınıfsal ve ekonomik farklılıkların devam etmesi söz konusu olabilir. Mühim olan kazançlar ve meslek grupları arasındaki ekonomik eşitsizlik değil, tüm yurttaşların eşitliğidir.

E. MARSHALL'IN TEORİSİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

1. Genel Olarak

Yurttaşlık çalışmalarına olan katkısı genel anlamda çoğu teorisyen tarafından kabul edilse de Marshall, genel olarak yurttaşlık haklarına ilişkin evrimsel şeması ve yurttaşlık kavramına özellikle haklar temelinde odaklanması nedeniyle eleştirilmiştir. Bununla birlikte yurttaşlığın gelişimini çevreleyen sosyal mücadelelere vurgu yapmamış olması ve teorisini yalnızca İngiltere ekseninde geliştirmiş olması eleştirildiği bir diğer noktadır.¹⁸³ Bu başlık altında Marshall'ın teorisine çeşitli yazarlar tarafından yöneltilen söz konusu eleştiriler incelenecektir.

2. John Harris ve Maurice Roche

Marshall, yurttaşlık teorisinde medeni ve sosyal haklar arasındaki gerilimi atlamış olması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu aynı zamanda onun eşitlik ve özgürlük arasındaki

¹⁸² T. H. MARSHALL, s. 77.

¹⁸³ ISIN-WOOD, s. 25.

gerilimi de atladığı anlamına gelmektedir. John Harris, Marshall'ı yurttaşlık anlayışının aksine devletin sosyal hakları somutlaştırma çabalarının medeni ve siyasi hakları ihlal etme potansiyeli taşıdığını, bu bağlamda Marshall'ın devletin çıkarlarının sıradan yurttaşların çıkarlarıyla çatışabileceğini göz ardı ettiğini savunmuştur.¹⁸⁴ Maurice Roche ise, yurttaşlığı oluşturan üç unsur arasında kayda değer mantıksal bir bağlantı kurmadığı gibi, aralarındaki değer ve ilke çatışmasının çok az olduğu varsayımında bulunduğunu iddia etmiştir.¹⁸⁵

Marshall'ın konuşmasının birçok noktasında yurttaşlığın üç unsuru arasında açıkça bağlantı kurduğu ve özellikle sosyal hakların, statü ile sözleşmenin yerini aldığını ifade ettiği göz önüne alınırsa, bu eleştirilere katılmak pek mümkün değildir.

3. Michael Lister

Lister'e göre, Marshall bir yandan yurttaşlığın statü eşitliği etrafında birleştiğini savunurken diğer yandan yurttaşlığın unsurları arasında doğal gerilimler olduğundan bahsetmiştir. Medeni haklar serbest piyasa ekonomisini desteklerken, sosyal haklar piyasa değerlerinden bağımsızlaşmıştır. Bu bakımdan yurttaşlık tek bir ilke etrafında birleşirken aynı zamanda içindeki gerilimlerle parçalanmaktadır. Lister bu iki farklı yönün uzlaşabileceğini savunmaktadır. Çünkü Marshall'a göre yurttaşlık hak ve ödevlerini belirleyebilecek evrensel bir ilke yoktur ama toplumları ilerlemeye doğru götüren ideal imgeler vardır. Bu nedenle statü eşitliğinin kesin anlamı bilinmemektedir. Lister ayrıca, medeni alandaki statü eşitliğinin sosyal ve siyasal alanda farklı statü eşitliği fikirlerini

¹⁸⁴ John **HARRIS**, "State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism", British Journal Of Social Work, C. 29, S. 6, 1999, s. 918, 929.

¹⁸⁵ Maurice **ROCHE**, "Citizenship, Social Theory and Social Change", Theory and Society, C. 16, S. 3, 1987, s. 372.

geliştirdiğinden bahseder.¹⁸⁶ Ona göre Marshall'ın çalışması yurttaşlık haklarının anlamı ve uygulaması değıştikçe değıştirilebilir ve geliştirebilir. Statü eşitliği kavramı zamanla nüfusun değışen ihtiyaçlarına göre şekillenebilir. Dolayısıyla Marshall'ın teorisi bitmemiş bir teoridir.¹⁸⁷

4. Jytte Klausen

Klausen' e göre Marshall ne sınıf mücadelesinin karşıtlığına inanmış ne de piyasa rekabetinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur. Bunun yerine evrensel oy hakkının siyasetteki sınıf tekelini kesinlikle bertaraf ettiğini, kaynakları yeniden dağıtan refah devleti yoluyla sınıflar arasındaki farklılıkların azaltılmasının sosyal eşitsizliği değıştirmenin bir yolu olduğunu ve sosyal yurttaşlığın basitçe bireyin piyasa değeriyle orantılı olmayan evrensel gerçek gelir hakkı olduğunu savundu. Ancak Klausen' e göre refah devleti tıpkı Robin Hood gibi bazılarını karşı iyi bazılarını karşı kötüdür. Çünkü bazılarının “yararlananlar” olabilmesi için bazılarının da “hayırsever” olması gerekir. Ona göre meşru eşitsizlik kavramı adı altında ihtiyaç sahibi kişiler sosyal bir asgari standart üzerinden yoksulluktan kurtarılacaklardı ama asla eşit olmayacaklardı.¹⁸⁸

5. Bryan S. Turner

Bryan S. Turner'a göre Marshall, yurttaşlığın gelişmesinde rol oynayan nedensel mekanizmaların tutarlı bir analizini yapamamıştır. Turner'a göre sosyal hakların 19. ve 20. yüzyılda gelişmesinin sebeplerinden biri işçi sınıfının, istihdam, sendika kurma ve grev hakkı, hastalık yardımı ve emeklilik gibi hususlara ilişkin ekonomik haklar için

¹⁸⁶ Michael **LISTER**, “*Marshall-ing Social and Political Citizenship: Towards a Unified Conception of Citizenship*”, *Government and Oppostion*, C. 40, S. 4, 2005, s. 482.

¹⁸⁷ REVI, s. 458.

¹⁸⁸ KLAUSEN, s. 252.

verdiği mücadelenin sonuçlarıdır. Her biri açısından İngiliz ve Amerikan tecrübesi birbirinden farklıdır. İngiltere’de yurttaşlık haklarının gelişmesinin arkasında yatan sosyal faktör, sınıf eşitsizlikleri ve barınma, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel kaynaklara yeterli erişimin sağlanamamasıyken, Amerikan tecrübesi göç, etnik farklılıklar, ırkçılık ve sosyal gelişme arzusu üzerine kuruluydu.¹⁸⁹

Marshall hakkında yapılan en yaygın eleştirilerden biri de yalnızca sınıf eşitsizliğine odaklanması ve eşitsizliğin diğer görünümüne değinmemiş olmasıdır. Sınıf sisteminden kaynaklanan eşitsizlik tüm önemine rağmen 20. yüzyılda modern toplumlarda tek eşitsizlik biçimi değildi. Modern toplumun etnik, kültürel ve diğer açılardan homojen bir bütün olduğu kabulüyle kuramını oluşturan Marshall farklılık temelli yurttaşlık talepleriyle ilgilenmemiş ve cinsiyet, ırk, etnik köken gibi eşitsizliğin farklı eksenlerine arkasını dönmüştür.¹⁹⁰

6. Anthony Giddens

Anthony Giddens’a göre Marshall, yurttaşlığın tarihsel gelişimini doğal bir süreçmiş gibi ifade etmiştir. Bu nedenle yurttaşlık haklarının gelişiminde bu hakların kazanılması için verilen mücadeleyi yeterince vurgulamamıştır. Yurttaşlık haklarının İngiltere’de gelişimi diğer birçok ülkede olduğu gibi alt sınıfların talepleriyle gerçekleşmiştir. Marshall’ın atıfta bulunduğu yurttaşlığın birer parçası olan üç hakkın her biri için uzun bir tarihsel süreç boyunca mücadele edilmesi gerekmiştir. Örneğin toplumdaki herkesin oy kullanma hakkına sahip olması, hem çalışan erkek sınıf hem de genel olarak kadınlar açısından, yönetimde bulunan kişilerin inatla karşı çıktığı bir

¹⁸⁹ TURNER, “T. H. Marshall, *Social Rights and English National Identity*”, s. 69.

¹⁹⁰ Bryan S. TURNER, “*The Erosion of Citizenship*”, *British Journal of Sociology*, C. 52, S. 2, 2001, s. 191; ISIN-WOOD, s. 31; LİSTER, s. 474.

ilkeydi. Çoğu Avrupa ülkesinde herkesin oy hakkına sahip olmasının I. Dünya Savaşı'nın gölgesinde gerçekleşmesinin sebebi, savaşın, toplumsal gelişmelere direnen geleneksel direniş kaynaklarının parçalanmasına yardımcı olmasıydı. Ayrıca Marshall'ın yurttaşlığın tarihsel gelişimini tek yönlü ve geri dönüşü olmayan bir süreç olarak ele alması ayrı bir eleştiri konusudur. Böyle bir anlayış yurttaşlığın, belirli bir grubun aktif çabalarının sonucu olarak değil, evrimsel bir süreç olarak ele alınmasının sonucudur. Derin ekonomik krizin yeniden canlanması, büyüme yerine durgunluğun artması ve Batılı devletlerin yürütülen refah hizmetlerini azaltması, refah devletinin ilerleyen gelişimi vizyonu ile uyumlu değildir. Kısacası Marshall'ın analizinde yurttaşlık hakları gerçekte olduğundan daha az kırılabilir ve tartışmaya açık olarak sunulmuştur.¹⁹¹

7. Thomas Bottomore

Thomas Bottomore'a göre Marshall, yurttaşlık haklarının gelişiminde verilen mücadeleyi kabul etmiş ancak bu mücadelelerin sınıflar arasında değil ilkeler arasında olduğunu belirtmiştir. Marshall'ın tartışması sınıfların tarihsel gelişme süreçleri içinde yeni yurttaşlık hakları üretme ve var olan hakları geliştirme çabalarından ziyade öncelikli olarak yurttaşlığın toplumsal sınıflar üzerindeki etkisine yoğunlaşır. Dolayısıyla sınıfların yurttaşlık hakları üzerindeki etkisi Marshall'ın çalışmasında eksiktir.¹⁹²

Marshall'ın eleştirildiği bir diğer nokta, yurttaşlık haklarının tarihsel düzlemde onun ifade ettiği gibi doğrusal değil daha dolambaçlı yollardan ilerlemiş olmasıdır.¹⁹³

¹⁹¹ Anthony **GIDDENS**, *Profiles and Critiques in social Theory*, Macmillian Press, London 1982, s. 171-173.

¹⁹² Tom **BOTTOMORE**, *"Citizenship and Social Class, Forty Years on"*, *Citizenship and Social Class* içinde, Pluto Press, London 1992, s. 73.

¹⁹³ ISIN-WOOD, s. 30.

8. Feminist Kuram

Feminist siyaset kuramı da Marshall'ın yurttaşlık analizine birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Marshall'ın kuramının yurttaşlara ait “kamusal alan” ve kadın ve çocuklara ait “özel alan” ayrımı, erkeği “ekmek parası kazanan” kadını da “erkeğe bağımlı” konuma yerleştirmiş ve kadınları erkeklere hizmet eden çekirdek ailenin özel alanına sürgün edilmiş bireyler haline getirmiştir. Özel ve kamu alanındaki geleneksel ayrımın uygulanan değişikliklerle dönüşüme uğraması Marshall'ın kabullerini genel anlamda geçersiz kılmıştır.¹⁹⁴

9. Gianfrango Poggi

Gianfrango Poggi'ye göre, küreselleşmenin etkisiyle göçlerin artması, Marshallcı yaklaşımın temelini oluşturan bireylerin tamamının aynı milletten olduğu, atalarının da doğmuş olduğu belirli bir ülkede doğduğu ve sürekli olarak yerleşik oldukları varsayımını sarsmaktadır. Göçmenlerin büyük bir kısmının yurttaşlık haklarının reddedilmesi, göç edilen ülkelerin ekonomisine katkı sağlayan ve kültürel bir uyum içerisinde olan kişileri etkiledikçe, göçmen akışları iki taraflı bir hale geldikçe “karşılıklılık ilkesi” yerini uluslar-ötesi yurttaşlık fikrine bırakacaktır. Ya da bireylerin her devlet tarafından geçerli sayılıp korunan bir dizi hak zeminini oluşturan bir “insan hakları” anlayışına...¹⁹⁵

hu¹⁹⁴ Carole **PATEMAN**, *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Stanford University Press, Stanford 1989, s. 184-187.

¹⁹⁵ Gianfranco **POGGI**: “*Yurttaşlar ve Devlet: Geçmişe Bakış ve Muhtemel Gelecek*”, *Devletler ve Yurttaşlar* (Ed. Quentin SKINNER – Bo STRATH), (Çev. Gökhan AKSAY) içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 50, 51.

F. YURTTAŞLIK HAKLARI VE İNSAN HAKLARI

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle, yurttaşlığın pazar ekonomisinden koruma işlevini, hem de bu korumanın şartlarını belirleyen demokratik katılımın temelini oluşturduğu koşulları zayıflattığı yönünde yaygın bir görüş vardır. Yurttaşlığın artık Marshallcı modele benzemediği kabulü, insan haklarının küresel eşitlikçi politikalar için bir itici güç olup olmayacağı tartışmasını gündeme getirmiştir.¹⁹⁶

İnsan hakları, her insanın, coğrafi, siyasi ya da sosyal aidiyeti ne olursa olsun sahip olduğu, siyasi ve sosyal sınırları aşan evrensel ölçekte haklar demetini ifade eder. İnsan hakları fikrinin önem kazanması ve yayılması II. Dünya Savaşı'nın en etkileyici miraslarından biri olarak görülmektedir.¹⁹⁷

Yurttaşlık çoğu toplumda belirli bir siyasi topluluğun tam üyesi olmakla ilişkilendirilir. Dolayısıyla bir bireyin bir ulus-devletin mensubu olmaksızın yurttaşlık haklarını edinmesi pek mümkün değildir. Bu bağlamda insan hakları ve yurttaşlık haklarında belirgin farklılıklar vardır. İnsan hakları kişilere herhangi bir ulus devlete aidiyeti olup olmadığına bakılmaksızın verilir. İnsan hakları mevzuatı dünyanın ulusları tarafından kabul edildiği için, insanlar, devletsiz bir halk ya da mülksüz mülteciler de olsalar insan hakları talebinde bulunabilirler.¹⁹⁸ Dolayısıyla ifadesini “*Herkes...hakkına*

¹⁹⁶ Kate **NASH**, “Yurttaşlıktan İnsan Haklarına ve Tekrar Geriye?”, Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar (Ed. Ayşe DURAKBAŞA- N. Aslı Şirin ÖNER- Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL) içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 23, 24.

¹⁹⁷ Charles R. **BEITZ**, The Idea of Human Rights, Oxford University Press, New York 2009, s. 1.

¹⁹⁸ **TURNER**, “*Citizenship Studies: A General Theory*”, s. 9.

sahiptir” şeklinde bulan insan haklarının yanında yurttaşlık haklarının, belirli bir ulus devlete mensubiyeti gerektirmesi bizi, yabancıların yalnızca temel insan haklarına sahip olduğu sonucuna ulaştırabilir.¹⁹⁹

T. C. Anayasası m. 16 ve gerekçesi, yurttaşların ve yabancıların hakları arasındaki sözü edilen farklı muamelenin bir örneğini teşkile etmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin yabancılar için uluslararası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceğini ifade eden maddenin gerekçesinde yabancıların temel hak ve özgürlüklerinin yurttaşlardan farklı olarak düzenlenip sınırlanabilmesinin olağan bir şey olduğu belirtilmektedir. Bu farklılık kendisini özellikle siyasal haklarda göstermektedir. Nitekim m. 13 ve m. 15’te yurttaş haklarının sınırlanmasına ilişkin farklı hükümler bulunmaktadır. T. C. Anayasasına yabancılar hukuku kapsamında hâkim olan ilkelerden biri de karşılıklılık ilkesidir. Bu ilke uluslararası bir antlaşmayla ya da kanunla hayata geçirilebilir. Yabancı gerçek kişilerin Türkiye’de taşınmaz edinmesi ve miras hakları bunun bir örneğidir.²⁰⁰

Günümüzde gittikçe küreselleşen bir dünyada yaşadığımız için çok kültürlülük, etnik farklılıklar ve göç gibi konularla daha iyi başa çıkabilecek bir yurttaşlık fikrine ihtiyacımız vardır. Bu nedenle çoğu teorisyene göre Marshallcı yurttaşlık anlayışı günümüzde önemini yitirmiştir. Bu açıdan insan haklarının küresel bir dünyada yurttaşlığın ulusal niteliğiyle tezatlık oluşturan hak ve özgürlükler dizisi sunduğu savunulur. Ancak bazılarına göre; bu hak ve özgürlükler egemen bir otorite tarafından korunmadıkça yalnızca basit soyutlamalardan ibarettir. Başka bir deyişle devletler insan haklarının önemli garantörleridir ve insan hakları sistemi ancak insan haklarını ihlal

¹⁹⁹ Zafer GÖREN, Temel Hak Genel Teorisi, DEÜ Yay., İzmir 2000, s. 51.

²⁰⁰ GÖREN, s. 51, 52.

etmeyeceğine ve onları uygulayacağına dair söz veren bir devletler sistemiyle mümkün olabilir.²⁰¹

Her ne kadar her devlet tarafından tanınan ve korunan bir insan hakları anlayışının uygulanması, birçok açıdan olumlu bir durum olsa da bunun yurttaşlık hakları kavramıyla çeliştiğini belirtmek gerekir. Yurttaşlık belirli bir grupla siyasal topluluk arasında var olan bir sözleşmeyi destekler ve daima hakların ve görevlerin bir birleşimidir. İnsan hakları düşüncesinde, bireylerin, haklarını korumasını ve saygı göstermesini bekledikleri devletlerin, bunun karşılığı olarak bireylerden ne gibi bir beklenti içerisinde olduğu açık değildir.²⁰²

İnsan haklarıyla ilgili bir diğer sorun, onları önemli ancak çoğu zaman dolaylı yasal koruma biçimleri olarak kullanmamızdır. Çünkü bireyler insan haklarını genelde yaşamlarına tehdit oluşturan bir krizle karşı karşıya geldiklerinde kullanırlar. Bu, insan haklarının aktif yurttaşlarla değil, mağdurlarla ilişkili olduğunu gösterir. Bizler demokrasinin bir koşulu olarak yurttaşlığın sosyal dayanışmasına ihtiyaç duyarken, insanlığın soyut toplumundan başka insan haklarını tecrübe edebileceğimiz bir topluluk yoktur.²⁰³

İnsan hakları yurttaş haklarına göre daha az dışlayıcı olması ve potansiyel olarak tüm bireyleri özdeşleştirebilecek bir ideal gibi durduğundan hakkında açık uçlu bir iyimserlik söz konusudur. Ancak devletlerin insan haklarının başarısıyla olan bağlantısı insan haklarının ulusal çerçeveden kolayca ayrılabilmesini zorlaştırmaktadır. Bütün bu sorunlara rağmen, insan haklarının uluslararası normlarda ve kurumlarda temel ilke

²⁰¹ TURNER, “T. H. Marshall, *Social Rights and English National Identity*”, s. 71.

²⁰² POGGI, “Yurttaşlar ve Devlet: Geçmişe Bakış ve Muhtemel Gelecek”, s. 51.

²⁰³ TURNER, “T. H. Marshall, *Social Rights and English National Identity*”, s. 72.

olması ve devletleri insan haklarına bağılı kalmaları için baskılayan uluslararası sivil toplum örgütlerinin varlığı ve bu hakları kullanmanın yurttaş olmayan yabancılar için de mümkün olması umut vadetmektedir.²⁰⁴

²⁰⁴ NASH, s. 34-36.

SONUÇ

Ortaya çıkış hikayesi Sparta’da başlayan yurttaşlık kavramı, ortaya çıktığı günden bugüne birçok değişime uğramıştır. Başlangıçta bir yerin sakini olma anlamına gelirken, zamanla toplumun tamamını kapsayan bir hak ve yükümlülükler demeti haline gelmiştir. Yalnızca belirli bir zümreye ait bir kavramken bile, sahiplerine eşitlik ve özgürlük vadetmiştir. Toplumu oluşturan bireylerin tamamını kapsadığında ise bazen toplumsal sınıf eşitsizliklerinin bir merhemi bazen de yeni eşitsizliklerin bir mimarı olarak görülmüştür.

20. yüzyılın ortalarında, toplumun alt sınıfını oluşturan bazı gruplar, sosyal reform ve daha eşitlikçi yurttaşlık anlayışı için mücadele vermişlerdir. Örgütlenmiş iş gücü hareketleri, politik ve sınai bir güç olarak, batı toplumlarını her yetişkin yurttaş kapsayan genel bir seçim hakkı anlayışına itmiştir. Bu da ekonomik güvenlik ve dağıtım politikaları için yeni talepler yaratmıştır. Bu süreçler, Marshall’ın demokratikleşmenin sosyal haklara öncülük ettiğini savunduğunda söylediği şeydir.

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Marshall’ın sosyal yurttaşlık teorisiyle birlikte yurttaşlığın tarihsel bir tipolojisini oluşturulurken, onun toplumsal sınıf eşitsizliğine olan etkisi tartışılmıştır. Marshall’ın teorisi, her ne kadar birçok eleştirinin hedefi olsa da yurttaşlığın, kaynakları haklar temelinde yeniden dağıtarak piyasa ekonomisinin olumsuz etkilerini azaltmasını ve bunun sonucu olarak demokrasiyi destekleyen eşitlik ilkesi ile kapitalist toplumu karakterize eden fırsat, servet ve gelir eşitsizlikleri arasında kalıcı bir gerilimin ortaya çıkmasını ifade etmek bakımından önemlidir. Kapitalizm ve yurttaşlık, kıtlık ve dayanışma arasındaki çatışmaya dikkat

eken Marshall, yurttaşlığı kapitalist düzende sınıf sisteminin olumsuz etkilerini azaltan bir kurum olarak sunmuştur.

Marshall'ın temel sorusu, kapitalist iktisadi sistemin demokratik eşitlikle bir arada yürütülebilmesi için gerekli olan şartların neler olduğudur. Yanıtı; olumsuz şartlarda yaşayan işçi sınıfının yaşam standartlarını yükseltme potansiyeli olan refah devletidir. Dolayısıyla ona göre toplumsal eşitliğe giden yolu açacak modern g yurttaşlık kurumudur. Kapitalizmin ürettiği eşitsizliği dengeleyecek olan yurttaşlık kurumu, medeni ve siyasi hakları tamamlayacak sosyal hakların varlığıyla tamamlanacaktır. Bu bağlamda sosyal yurttaşlık, alt sınıf mensuplarına eğitim ve sosyal güvenlik gibi refah hizmetleri sunarak, onların topluma dahil olmalarını sağlamayı, bir başka deyişle sınıflar arası uçurumun azalmasını amaçlamaktadır.

Tarih boyunca daha iyi ve eşitlikçi bir devlet yönetimi için çeşitli topyalar yazılmıştır. Bu topyaların birçoğu var olan toplum düzeniyle ilgili olmaktan ziyade ya tamamen yeni bir toplum kurmakla ilgilidir ya da sundukları modeller insan doğasına aykırıdır. Marshall'ın teorisi ise toplumda mevcut sınıf eşitsizliklerine gerçekçi bir çözüm arayışını ifade etmektedir. O, var olan düzende eşitsizlikleri en azından meşru bir düzeye indirmek amacıyla bir çıkış yolu aramıştır. Söz konusu yurttaşlık modelinin günümüz dünyasına ne kadar uygun olduğu ayrı bir tartışmanın konusudur. Ancak bize toplumsal eşitsizlikler, kapitalist sistem, demokrasi, eşitlik, özgürlük, fırsat eşitliği, medeni, siyasi ve sosyal haklar arasındaki ilişki üzerine düşünme fırsatı vermektedir. Bu yüzdendir ki Marshall'ın teorisi tüm eksikliklerine rağmen hala her yurttaşlık çalışmasında başvurulan bir kaynak ve medeni, siyasi, sosyal haklar arasındaki bağlantıyı anlamak için önemli bir ereve olmayı sürdürmektedir. Söz konusu sosyal gerilimlere işaret etmek adına yeni bir sosyal yurttaşlık kuramının ilk adımı olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali: “*Jean- Jaques ROUSSEAU: Halk Kendini Yaratıyor*”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 569-595.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali: Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, İmge Kitabevi, Ankara 2010.

ALGAN Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yay., Ankara 2007.

ANDERSON Benedict: Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yay., İstanbul 2015.

ANDERSON Perry: Passage from Antiquity to Feudalism, Verso Press, London 1974.

ARISTOTELES: Atinalıların Devleti (Çev. Ari ÇOKONA), Türkiye İş Bankası Kültür Yay.), İstanbul 2014.

ARISOTELES: Politika (Çev. Özgüç ORHAN), Pinhan Yay., İstanbul 2018.

BEITZ Charles R.: The Idea of Human Rights, Oxford University Press, New York 2009.

BELLAMY Richard: Citizenship: A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York 2008.

BERKTAY Fatmagül: “*Liberalizm: Tek bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (Der. H. Birsen ÖRS), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 47-114.

BODİN Jean: Six Books of the Commonwealth (Çev. M. J. TOOLEY), Basil Blackwell Oxford Press, Oxford 1955.

BOTTOMORE Tom: “*Citizenship and Social Class, Forty Years on*”, Citizenship and Social Class içinde, Pluto Press, London 1992, s. 53-93.

BRADBURN Douglas: “*The Problem of Citizenship in the American Revolution*”, History Compass, C. 8, S. 9, 2010, s. 1093-1113.

ÇIĞIR DİKYOL Derya: “*Antik Yunanda bir Eğitim Modeli: Sparta*”, Mediterranean Journal of Humanities, C: 6, S: 2, 2016, s. 189-207.

CİVELEK Jale: “*1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi*”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 9, S. 1, 1989, s. 1-9.

CROOK John: Law and Life of Rome: 90 B.C. – A.D. 212, Cornell University Press, New York 1984.

DURGUN Şenol: “*Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı*”, ÇKÜSBED, S. 1, s. 65-92.

ERÖZDEN Ozan: Ulus-Devlet, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013.

ESPADA Joao Carlos: Social Citizenship Rights: A Critique of F. A. Hayek and Raymond Plant, Macmillan Press, London 1996.

GIDDENS Anthony: Profiles and Critiques in Social Theory, Macmillian Press, London 1982.

GÖREN Zafer: Temel Hak Genel Teorisi, DEÜ Yay., İzmir 2000.

GÜNGÖR Mehmet: “*Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü*”, MEÜFD, C. 12, S. 2, 2017, s. 438-464.

HARRIS John: “*State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism*”, British Journal Of Social Work, C. 29, S. 6, 1999, s. 915-937.

HAY Roy: “*Employers and Social Policy in Britain: The Evolution of Welfare Legislation, 1905-14*”, Social History, C. 2, S. 4, 1977, s. 435-455.

HEATER Derek: Yurttaşlığın Kısa Tarihi (Çev. Meral DELİKARA ÜST), İmge Kitabevi, Ankara 2007.

HEATER Derek: Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education, Manchester University Press, New York 2004.

HEATER Derek: What is Citizenship?, Polity Press, Cambridge 2008.

HONEY Dann: “*Debating the Ghost of Marshall: a Critique of Citizenship*”, Citizenship Studies, C. 15, S. 6-7, 2011, s. 915-932.

ISIN Engin F.-WOOD Patricia K.: Citizenship and Identity, Sage Publications, Thousandbridge 1999.

JEANNIERE Abel: “*Modernite Nedir?*” (Çev. Nilgün TUTAL), Modernite versus Postmodernite (Der. Mehmet KÜÇÜK) içinde, Say Yay., İstanbul 2011, s. 111-124.

KARADENİZ ÇELEBİCAN Özcan: Roma Hukuku, Yetkin Yay., Ankara 2010.

KARTAL Filiz: “*Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi*”, Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar (Ed. Filiz KARTAL) içinde, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2010, s. 11-50.

KERR Fergus: Thomas Aquinas: A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York 2009.

KLAUSEN Jytte: “*Social Rights Advocacy and State Building: T. H. Marshall in the Hands of Social Reformers*”, World Politics, C. 47, S. 2, 1995, s. 244-267.

LEWIS Sarah: “*Are Democracy and Capitalism Incompatible?*”, Student Economic Review, C. 17, 2003, s. 41-48.

LISTER Michael: “*Marshall-ing Social and Political Citizenship: Towards a Unified Conception of Citizenship*”, Government and Opposition, C. 40, S. 4, 2005, s. 471-491.

LOCKE John: Yönetim üzerine İkinci İnceleme (Çev. Fahri BAKIRCI), Ebabil Yay., Ankara 2012.

LOW Eugenia: A Tale of Two Citizenship: Henry Jones, T. H. Marshall and the Changing Conceptions of Citizenship in Twentieth-Century Britain, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Oxford 200.

MACINTYRE Clement: “*The stakeholder society and the welfare state: Forward to the past!*”, Contemporary Politics, C. 5, S. 2, 1999, s. 121-135.

MAITLAND F. W.: The Constitutional History of England (Ed. H. A. L. FISHER), Cambridge University Press, 1908.

MARSHALL Alfred: “*The Future Of The Workin Classes*”, Memories of Alfred Marshall (Ed. A. C. PIGOU) içinde, Macmillian Press, London 1925, s. 101-118.

MARSHALL T. H.: Citizenship and Social Class and Other Essays, Cambridge University Press, London 1950.

MARSHALL T. H.: “*Social Selection in the Welfare State*”, Eugenes Reviews, C. 45, S. 2, s. 81-92.

NASH Kate: “*Yurttaşlıktan İnsan Haklarına ve Tekrar Geriye?*”, Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar (Ed. Ayşe DURAKBAŞA- N. Aslı Şirin ÖNER- Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL) içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 21-37.

OLDFIELD Adrian: “*Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?*”, Vatandaşlığın Dönüşümü (Ed. Ayşe Kadioğlu) içinde, Metis Yay., İstanbul 2006, s. 92-106.

PATEMAN Carole: The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory, Stanford University Press, Stanford 1989.

PLATON: Devlet (Çev. Sebahattin EYÜBOĞLU – M. Ali CİMCOZ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.

PLATON: Yasalar (Çev. Candan ŞENTUNA-Saffet BABÜR), Pharmakon Yay., Ankara 2019.

PLESSIS Paul du: Borkowski's Textbook on Roman Law, Oxford University Press, New York 2010.

PLUTARCH: Plutarch on Sparta (Çev. R. J. A. TALBERT), Penguin Yay., Harmondsworth 1988.

PLUTARKHOS: Lykurgos'un Hayatı (Çev. Sebahattin EYÜBOĞLU – Vedat GÜNYOL), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

POGGI Gianfranco: “Yurttaşlar ve Devlet: Geçmişe Bakış ve Muhtemel Gelecek”, Devletler ve Yurttaşlar (Ed. Quentin SKINNER – Bo STRATH), (Çev. Gökhan AKSAY) içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 39-52.

POGGI Gianfranco: Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği (Çev. Aysun BABACAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007.

PUFENDORF Samuel: On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law (Ed. James TULLY – Çev. Michael SILVERTHORNE), Cambridge University Press, Avon 1991.

REES Anthony M.: “T. H. Marshall and the Progress of Citizenship”, Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T. H. Marshall (Ed. Martin BULMER – Anthony M. REES), Routledge Press, Oxon 2016, s. 1-24.

REISENBERG Peter N.: Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau, University of North Carolina Press, 1992.

REVI Ben: “*T. H. Marshall and His Critics: Reappraising ‘Social Citizenship’ in the 21st Century*”, *Citizenship Studies*, C. 18, S. 3-4, s. 452-464.

ROCHE Maurice: “*Citizenship, Social Theory and Social Change*”, *Theory and Society*, C. 16, S. 3, 1987, s. 363-399.

SEHLMAYER Markus: “*Citizenship*”, *The Encyclopedia of Ancient History* (Ed. Roger S. BAGNALL-Kai BRODERSEN - Craig B. CHAMPION - Andrew ERSKINE - Sabine R. HUEBNER) içinde, Wiley-Blackwell Press, 2013, s. 1524-1527.

SIEYES Emmanuel: ““*Ayrıcalıklar Üzerine Bir Deneme*” ve “*Tiers Etat Nedir*” in *Bibliyografyası*” (Çev. Süheyp DERBİL), *AÜHFD*, C. 8, S. 1, 1951, s. 138-207.

TANNENBAUM Donald G.-SCHULTZ David: *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (Çev. Fatih DEMİRCİ), Liberte Yay., Ankara 2011.

TEKİN Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay. İstanbul 2016.

TILLY Charles: “*The Emergence of Citizenship in France and Elsewhere*”, *International Review of Social History*, C. 40, S. 3, 1995, s. 223-236.

TITMUS Richard: *Essays on the Welfare State*, Policy Press, London 2018.

TUNÇAY Mete: *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1, Eski ve Orta Çağlar*, Seçilmiş Yazılar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. Ankara, 1985.

TURNER Bryan S.: “*Citizenship Studies: A General Theory*”, *Citizenship Studies*, C. 1, S. 1, 1997, s. 5-18.

TURNER Bryan S.: *Citizenship and Capitalism: The Debate Over Reformism*, Routledge Press, Oxon 2015.

TURNER Bryan S.: “*T. H. Marshall, Social Rights and English National Identity*”, *Citizenship Studies*, C. 3, S.1, 2009, s. 65-73.

TURNER Bryan S.: “*Outline of a Theory of Citizenship*”, *Sociology*, C. 24, S. 2, 1990, s. 189-217.

TURNER Bryan S.: “*The Erosion of Citizenship*”, *British Journal of Sociology*, C. 52, S. 2, 2001, s. 189-209.

WALZER Michael: “*Citizenship*”, *Citizenship: Critical Concepts in Political Science* (Richard BELLAMY – Madeleine KENNEDY MACFOY) içinde, Routledge Press, New York 2014, s. 86-92.

WEBER Max: “*Citizenship in Ancient and Medieval Cities*”, *The Citizenship Debates: a Reader* (Ed. Gershon SHAFIR) içinde, University of Minnesota Press, London 1998, s. 43-52.

WOOD Ellen Meiksins: *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Orta Çağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi* (Çev. Oya KÖYMEN), Yordam Kitap, İstanbul 2013.

WOOD Ellen Meiksins: *Özgürlük ve Mülkiyet* (Çev. Oya ÖYMEN), Yordam Kitap, İstanbul 2012.

YALÇINKAYA Ayhan: “*İlahi Siyaset*”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler* (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 197-234.

YALÇINKAYA Ayhan: “*Orta çağ ve Feodalite: Bitmeyen Tartışma ve Siyasal Düşünce*”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler* (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) içinde, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 237-262.

YILMAZ Zafer: “*Roma Siyasal Düşüncesi*”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler* (Ed. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI), İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 164-198.

Çevrimiçi Kaynaklar

RAMSAY David: “*A Dissertation of the Manner of Acquiring the Character and Privileges of a Citizen of the United States*”, 1789,
<https://quod.lib.umich.edu/e/evans/N17114.0001.001/1:2?rgn=div1;view=fulltext>

WILLIAMS R. Owen: “*English Toleration Act*”, <https://usciviliberties.org/legislation-and-legislative-action/3747-english-toleration-act.html>

<https://www.bl.uk/learning/timeline/item104236.html>.

<https://www.parliament.uk/about/livingheritage/transformingsociety/private-lives/religion/key-dates1/1689-to-1829/>

<https://www.britannica.com/event/Combination-Acts>

ÖZET

İngiliz Sosyolog Thomas Humprey Marshall 1949 yılında Cambridge Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada yurttaşlık kavramına yeni bir bakış açısı getirdi. Yurttaşlık haklarını üç farklı tarihi ekseninde inceleyen Marshall, esas olarak yurttaşlığın toplumsal eşitliğe olan etkisine odaklandı. Yurttaşlık, refah ve kapitalizm arasındaki gerilime dikkat çeken Marshall, yurttaşlıkla birlikte piyasa ekonomisinin olumsuz sonuçlarının dengeleneceğini öne sürdü. Günümüzde birçok eleştirinin odak noktası olsa da Marshall'ın yurttaşlık modeli yirminci yüzyılda sosyal hakların gelişimine ilişkin en iyi tanımlardan biri ve medeni, siyasi ve sosyal haklar arasındaki bağlantıyı anlamak için önemli bir çerçeve olmayı sürdürmektedir.

Yurttaşlığın tarihsel dönüşümüne kısaca değinilen bu çalışmada, Marshall'ın sosyal yurttaşlık modeli ve bu modele getirilen eleştiriler irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: yurttaşlık, sosyal haklar, T. H. Marshall, toplumsal eşitlik, refah devleti.

ABSTRACT

English sociologist Thomas Humprey Marshall brought a new perspective to the concept of citizenship in his speech at the University of Cambridge in 1949. Marshall articulated a historical typology of citizenship mapping out its development alongside that of class. He noted the tensions between citizenship, welfare and capitalism and argued that the negative consequences of the market economy would be balanced with citizenship. Although his social citizenship is at the center of many critics today, Marshall's model of citizenship remains one of the best descriptions of the development of social rights in twentieth century and an important framework for understanding the connection between civil, political and social rights.

In this study which addressed upon the historical transformation of citizenship, Marshall's social citizenship model and its critics are examined.

Key Words: citizenship, social rights, T. H. Marshall, social inequalities, welfare state.